

## ADATTÁR.

---

### FÁBIÁN GÁBOR LEVELEI ÉDES ALBERTHEZ.<sup>1</sup>

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1893. évi 2-dik füzetében közölve voltak Toldy Ferencz levelei Fábíán Gáborhoz. A levelek után megemlékezik a közlő egy elégiáról, melyet »Székács József temetésekor az ő és Toldy Ferencz emlékezetére« írt Fábíán s melynek kéziratára Édes Albertnek e költeményre készített két distichonját jegyezte. Ez utóbbi körülmény eszembe juttatta azt, a miről régóta biztos tudomásom volt, hogy Fábíán Gábor benső baráti viszonyban állott Édes Alberttel, hogy ez a barátság szakadatlanúl tartott közöttök ifjúságoktól halálokig, hogy egymással sűrű levelezést folytattak még pedig nemcsak magánügyeikre, hanem irodalmi törekvéseikre vonatkozót is. Mindezt magától Édes Alberttől tudtam, a ki közöttünk itt Borsodmegyében élt s itt halt meg néhány évvel ezelőtt, mint nyugalomba vonult ref. esperes. Érdekeltek Fábíán levelei. Ennélfogva kérelemmel fordultam néhai Édes Albert fiaihoz, Édes Ábrahám és Édes Vincze ref. lelkészekhez, hogy azokat boldogult atyjok irományai közül kikeresni s velem közölni szíveskedjenek. Kérésemet oly szíves készséggel s oly bőkezűen teljesítették, hogy nemcsak Fábíán leveleit, hanem az atyokra vonatkozó mindennemű iratokat is azonnal hozzám juttatták. Ez iratokból Édes Albert írói minősége még inkább megítélhető mint azokból, melyeket közrebocsátott. Szerette az irodalmat, költői kísérletekkel is foglalkozott, de inkább csak műkedvellés és magasabb igények nélküli kedvtöltés vezérelte s utóbb egész költői foglalkozása magán alkalmi versek írására szorítkozott. Úgy ezekben valamint fordításaiiban sem tudta érvényre emelni a nyelv báját, a forma és

<sup>1</sup> Meg kell jegyeznem, hogy ezek a levelek dr. Jancsó Benedek aradi lyceumi tanár kezén is megfordultak 1884-ben, a ki azon időben Fábíán Gábor életrajzának megírásával foglalkozott. L.

verselés könnyűségét és szép összhangját. Bizonyos régi iskolai modor nehezült az ő verselésére, mely minden tekintetben messze maradt költészetünk jelenkori színvonalától. Mintha boldogult apjának, Édes Gergelynek hatása alatt állott volna e részben is a születisztelő, kegyeletes fiú. Természetes, hogy a nagy miveltségű s irodalmilag képzett Fábian a barátság elnéző szeretetével fogadta műkedvelő barátjának írói kísérleteit, nézeteit, fejtegetéseit. Ez a szeretet és gyöngédség annyira ment, hogy némely alkalmi versét dicsérettel halmozta, sőt remeknek nyilvánította. Azonban midőn köztök a levelezés egymás munkáinak bírálgatására kiterjedt, Fábian mindinkább éreztetni kezdette fölényét szeretett barátjával. Hangja mind élesebbé vált s végre egy kemény, tüzetes kritikában mutatta ki Édes Albert fordításának gyöngeségeit.<sup>1</sup> Horatius levele volt ez a Pisokhoz, melyet Fábian is lefordított s annak mintegy versenytársául akarta tekintetni Édes Albert a magáét.

Fábian Gábor imezen leveleit méltóknak tartom arra, hogy közzé tétessenek. Birnak azok irodalmi érdekekkel és értékkel is: de még inkább érdekesek a miatt, mert a baráti szív fesztelen, őszinte nyilatkozatai lévén, a maga igaz mivoltában tárják fel előttünk írójok kedélyvilágát. Sok van azokban aprólékos, tréfás vagy épen sikamlós: de semmi sincs színlett, keresett, s felvont szemöldökű tudákos. Jellemök a természeteség és igazság.

Találtam Édes Albert iratai között egy ív papírt, melyre saját kezével jegyezte fel a maga és atyja Édes Gergely életére vonatkozó főbb adatokat. Ezek szerint Édes Albert atyja, a régibb költői irodalomban ismert névvel bíró *Édes Gergely* Komárommegyében Madaron született 1763-ban. Tanulását szülőföldjén kezdte, Patakon majd Debreczenben folytatta s Patakon végezte. Iskolai tanulása közben II-ik József alatt országos mérnökgyakornok, majd József halálával ismét a pataki iskola tagja lett. Innen Szántóra ment tanítónak, honnan pappá választott Nagy-Kinyizsre. Nagy-Kinyizsról a Balaton mellé vonzódván, veszprémi segédpap lett, félév múlva pedig Nagy-Vázsonyba rendes papnak választották. Változatos, hánytvetett pályája volt. Veszprémben és Nagy-Vásonyban nyolcz évet, Litéren négyet, Csoóron kilenczet, Balaton-Henyében hármat, Kupon tizenhatot, Pápa-Derecskén tizennégyet, a papi pályán összesen ötvennégy évet töltött. Késő vénségében fiához Alberthez vonult Borsodmegyében Tisza-Tarjánba, a mely előkelő községnek Albert köztiszteletben álló lelkésze volt. Szerető fia mellett aztán kényelemben és gond nélkül tölthette az öreg versíró hányatott életének utolsó

<sup>1</sup> A terjedelmes bírálat meg van É. Á. iratai közt.

éveit, végfogytig irodalmi művek írásával s rendezésével foglalkozván. Ott halt meg 1847. október 20-án nyolczvanötödik éves korában s ott van eltemetve.

Édes Gergely munkáit következőleg sorolja fel a jegyzék. Nyomatásban megjelentek: 1. *Természet könyve*, az emberi test alkotásának és az elevenítő lélek csudálatos munkásságának leírása, rimes versekben. Kassán Ellinger János betűivel. 1803. — 2. *Keservek és nyájaskodások*. Váczon, 1803. — 3. *Iramatok és danák*, Váczon. 1803. — 4. *Anakreon versei* kétféle fordításban. Váczon. 1803. — 5. *Horász fordítása*, hasonló nemű versekben. Pesten. Trattner János Tamás betűivel s költségén. 1819. Kéziratban maradtak: 1. *Teokrit képecskéi*, vagy mezei versezetei, fordítás. 2. *Az Askrai Heriod*, munka és napok, fordítás. 3. *Levelek és iramatok*. 4. *Magyar nyelvmester*. 5. *Útmutatás* a magyar helyesírás ügyében. 6. *Eredeti oktató mesék*. 7. *A vig dallos*, öt könyvben. 8. *A halhatatlanság* vagyis maga az ember. 9. *A vallás lelke* vagy a Krisztus philosophiája. 10. *Parlagi Miczi*, négy könyvben. 11. *Szefir és Dali rózsa* és a Szefir barátja Hevesdi.

Fiai voltak Albert és János. *Édes Albert* 1805-ben született Csórón. Pápán és Sáros-Patakon tanult s ez utóbbi helyen végezte iskoláit, melyeknek bevégezése után Beregszászban lett iskolatanító (rector) két évig, majd a miskolczi ref. lyceumban tanár hat évig. Innen hívták meg Tisza-Keszi községébe papnak. Később Tisza-Tarján választotta lelkészének s mint ilyen hat évig viselte az alsó-borsodi ref. egyházmegye esperesi hivatalát. Papi hivataláról végkép lemondván, képviselőjévé választotta a mezőcsáthi kerület az 1865—1868-dik évi országgyűlésre. — Költői hajlamának korán jelét adta. Első zsengéje a *Kassai Minervában* jelent meg 1826-ban. Pápai tanuló korában ottani tanára Márton István ily kérdést intézett hozzá: »poéta-e kend?« „Nem vagyok.“ — »No hát ne is legyen kend, mert akkor épen úgy örökös szegény lesz, mint az apja.« — A komor intés erősen benyomult a gyermek-iffjú lelkébe. Csaknem egészen felhagyott a költészet komoly kedvelésével. Verselési tehetségét többnyire csak alkalmi bohóságokra használta közel ismerősei körében. Irogatott különböző lapokban egyházi, társadalmi és politikai kérdésekről. Képviselő korában írt egy önálló röpiratát a *Dohánygyedárúságról* s kinyomatta Heckenaszt Gusztávnál Pesten 1868. *Hazafiúi szöveget* a képviselőt választó néphez. Miskolcz, Rácz Ádám nyomdája 1872. — Papi dolgozatai: *Egyházi beszédek*, három kötetben. Az első két kötet nyomtatott Pesten Beimel és Kozma Vazul nyomdájában 1856. és 1857-ben. A harmadik kötet Pápán a ref. tanoda betűi-

vel 1859. — *Gyász beszéd Apostol Pál superintendens felett.* Miskolczon. Rácz Ádámnál 1860. Minden egyházi dolgozata jövedelmét iskolának ajánlotta. Kiadta később *Horác Ars poeticájának* fordítását. Agg korban halt meg Tisza-Tarján közelében levő derzs-pusztai tanya-birtokán. Temetését a legegyszerűbbnek rendelte; gyalúlatlan deszkakoporsó, fekete gyolcsccsal bevonva, fehér kréta felirattal. Atyja Édes Gergely sírjába temessék, mely emlékkövel van jelölve, de neki semmi emléket ne állítsanak. »Minnyájan nyugodhatunk E. G. emléke alatt — így szólt fiaihoz — idegen úgy sem nézi azt meg soha.« — Előre elkészíté halotti énekét, dallamot is maga szerzett annak. E dal éneklése mellett helyezték atyja sírjába.

Oh atyám, oh én egyetlen egyem,  
Hamvaid közé hadd elegendjem!  
Lelkem könyeimben kiárasztám  
Szavadra, de fel nem támaszthatám:  
Dűljön romba hát már kiköltözött  
Lelkem sátra sírrögeid között.

Édes Gergely másik fia volt *Édes János* Gömörmegyében zádorfalusi lelkész, egy korán elhunyt, nagy tudományos készltségu férfiú, különösen a latin, görög és héber nyelv alapos ismeretében kitünő. Született Litéren Veszprém megyében 1809-ben. Előbb Pápán, majd Losonczon, később Sáros-Patakon tanult s ott végzette tanulmányait. Bátor, szabad szellemű s költői emelkedettségu *Egyházi beszédei* kinyomattak Miskolczon, Tóth Lajosnál 1844. Meghalt 1846. október 7. — Közeli meghitt barátságban állott Tompával, a ki az ő haláláról mind hírlapi közleményben (Protest. lap. 1847. 49. sz.) mind költeményei közt (I. köt. 41. lap.) keseregve emlékezik. Ő is foglalkozott vagy legalább próbálkozott költemények írásával. Édes Albert velem közlött iratai között egy ódaféle verset találtam tőle mely nyersesége mellett is nem közönséges erejű kézre vall.<sup>1</sup>

LÉVAY JÓZSEF.

#### ÉDES JÁNOS VERSE.

##### *A hivatalokról.*

Oh! melly ritka, igen ritka találkozik,  
Légyen bár pap, ügyész, orvosi oktató,  
Földmérő, kit igaz lelke vezérlene  
Felvett hivatalába ma!

<sup>1</sup> V. ö. Abafi, Figyelő XVII. k. 228. 276. 360. l.

Nyúl-szív rejtezik a mellvas alá, pimasz  
 Kény hajt sok katonát a haza szent ügye  
 Oltalmára, nem a nemzeti büszke tűz  
 Serkent hadra sok al-vitézt.

Bakkancsos fene-vad féktelen indulat  
 Indít sok buta észet a Helikonra fel.  
 Hajh! sok tökkolop és zsindelezett fejű  
 Rágcsál a philosophián.

Sok, természete kit varga-szurok között  
 Börrágásra jelelt, Kúria végzetin  
 Verbóczin nyöszörög s perkutató esze  
 Mind csak húzavonával él.

Más, a kit szigorú sorsa kapára szült,  
 A gyógyásztudományt nyögve tanulta ki;  
 A gyászos temető hantja mutatja, mely  
 Hasznos rész az egészben ő.

Gyakran a patyolat-kéz török a kaszán  
 S izzadt arcultatit nyögve törülgeti,  
 Míg a pórtetemű, pamlagokon hever  
 Es kényyére dohányozik.

Sok szép ész s gyönyörű elme raboskodik  
 A szalmás kalibák durva daróczaín,  
 Míg a marha-eszű a nagy Olympuson  
 Szélyel szórja ökörnymát.

Hány, ménesbe' nevelt durva csikós, betyár-  
 Szellemmel rakodott elme kapaszkodik  
 A vérség kötélén a nevelői tiszt  
 Szent székébe tanítani!

Hány undok, csapodár, hány alacsony silány  
 Tányér-öblögető kullog alázatos  
 Lépésekkel egész a fejedelmekig  
 S vészes terveit ott szövi!

Hát a szent helyeken s a papi székeken  
 Hány, kaptára való elme silánykodik,  
 Harsogván azokon a szemeten szedett  
 Sok congest-predikációt.

Hajh! mint elmaradoz köztetek a tőkély,  
 Oh ember-salakok! mint rohan a világ  
 Oly örvénybe, hol őt lelki homály fedi  
 S a barmokhoz aláztatik.

Melly méltók örökös tiszteletünkre kik  
 Buzgósággal, erős vállal emelgetik,  
 Tisztes hivatalok terheit, a közös  
 Jót szent tűzzel előviszik.

## Fábián Gábor Édes Alberthez.

## I.

Arad, mart. 28-án 1874.

Szerelmés Albertem!

Már fentem a tollat a levélhez, melyben kérdőre vonjalak, mi némithatott el oly makacsúl Téged, hogy a rólam meg nem emlékezést majd fél évig egy árva bötűcske nélkül kiállani képes légy; mikor imé jön a postás gábornapi gratulációddal. E nagyban sikerült versed, daczára annak, hogy benne insurrectionális tehetségemet Múzsáim előtt úgy deválvalód, oly jól esett nekem, mikor azt olvastam, mint esnék Neked az, ha valaki, mikor s... ed viszket, cseréppel vakarná. E kedves élvezetért hát elengedem a számadást; annyival is inkább, mert azt könnyen a nyakamba tételhetnéd vissza, miután a panaszos kérdésben cseppet sem vagyok ártatlanabb náladnál. Mondhatnád: ha Te nem írtál: mért hát én nem? S bizony erre nehéz volna kielégítő feleletet adnunk egymásnak; mert az a: *nem lévén időm, alkalmatosságom*-féle diákgyerekes, szobaleányos száraz mentekezés nem nekünk, kész epistolographusoknak való. Az bizonyos: a hallgatást nem duzzogás szülte köztünk — arra okot egymásnak nem adtunk. S ennyit tudunk elég. Vannak a geniusnak is, mely a gyarló emberrel együtt születik, öntudatlan szeszélyei és dormitáló szakai — írjuk hát e szokatlan incidenst annak rovására. S most beszéljünk másról.

Gratulációd! Az egy remek versemény. Fogadd érte olvasása közben feléd minden Stanza végén párosával szórt csókomat most még megtévezve. Hanem, Albert! nagy bünt követnél el, ha Te *Musa jocósád* e páratlan eredeti szüleményeit a jövő számára gondosan meg nem őriznéd. Mert azok a magyar költészetnek valódi kincsei a magok nemében s állandó nevet szerzenek Neked. Emlegetik ma is sokan boldogult atyádat, kit ma már avatottak is a kornak, melyben élt, első költői közé számítnak. Te őt mint ilyent, túl múltad. Örömmel értem Somogyi barátunktól, hogy posthumumait az Akademiának czéled hagyományozni. Én e szép pietást Tőled még szebbnek tartanám, ha azokat még éltedben Te magad adnád ki Életírásával s költői rövid jellemzésével együtt.

Hej, barátom! ha Te oly átkozott commodus fráter nem volnál, sokoldalú képzettséged gazdag tárházából mily sokkal gyarapíthattad volna, s gyarapíthatnád még most is igazi classicumokkal a naponként mindinkább elcsenevészedni látszó magyar irodalmat; és gyarapíthatnád nemcsak a költészet, de prósatérén is; melyben szinte otthonos vagy. Nem ismered Magadat e részben. De ám én ismerlek, azért beszélek így hozzád. Vedd szívedre s pótold, mit még lehet, a mulasztottakból.

Ezzel Te veled, úgy hiszem, tisztában vagyok. Nem úgy Baksayval. Számára még nálam hátra a fekete leves. Haragunni szeretnék rá, ha őt csupán szeretni nem tudnám. Ő is a commoditásban párod. Elássa a talentumot, melylyel oly bő mértékben bír, minővel az újabb nemzedék közt senki. Én nem tudom, mit csinál. Nem adja létezésének semmi jelét. Most már mégcsak kedvencz életképeit sem olvasom sehol sem;

valamint nem october óta levelét sem hozzám. Pedig hát e részben adott szavát birom. Oly fiatal erőnél, mint az övé, ily tétlenség előttem megfoghatatlan; nemcsak, de még megbocsáthatlan is. Arról, hogy őt egykor magamnál láthassam, aligha végképp le nem kell mondanom. Mert nálam erre az idő már kevés, míg nála abból ily elhatározásra, igen is sok szükség.

Téged illetőleg, Somogyi, ki gyakran meg-megfordúl nálam, felélesztette bennem a reményt, hogy a tavasz kinyíltával együtt nálam ölelhetni foglak. Úgy legyen! Óhajtom. Lesz számodra készen nemcsak derék magyaráti, de annál még pompásb tokaji is, melyből kedves Szabó Jóskánk a nevem napjára egy jókora Verschlaggal tisztelt meg.

Öllelek legforróbb öleléssel

tisztelő, szerető feled  
Fábián Gábor.

## II.

Arad, június 15-én 1874.

Szerelmes barátom, Albert!

Tegnap vettem újabb leveledet. Gyöngéden szememre lobbantod, hogy Rutiliusom comitiva nélkül, nyeletlen furkóként toppant be hozzád. Bocsáss meg; mikor azt útnak indítottam, annyifelé el voltam foglalva, hogy az expeditionnak ezt az illő formát megadni időm nem jutott. Különben, elhihetd, senkihez örömebb nem írok, mint hozzád. Majd kipótolom, ha élek; mit tőlem annyival biztosabban várhatsz, mert részemről arra már számolni sem merek, hogy, mi elébb mind kettőnknek oly égő vágyja volt, házamnál ez életben valaha személyesen találkoznunk szerencsém lehessen. Nem azért, mintha már halni készülnék — hál' istennek, még folyvást életképesnek érzem magamat: hanem egy időtől fogva azt a változást veszem észre magamon, hogy már nem öröme távozom hazulról, nem igen merek kilépni hosszabb időre megszokott életrendemből, tapasztalván, hogy ez nálam, kinek gyomrom előbb a mándrucz-követ is megbirta emészteni, indigestiókat kezd okozni — meglehet azért, mert viznél egyebet nem iszom, ez pedig mindenuntalan más más. Azért ez idén az akadémiai nagy gyűlésre sem mentem fel Pestre; s mi több feleségemet is magában hagytam utazni 100 mérföldnyire messzebbre, a Karlsbadi fürdőbe, és a jó lélek bele nyúgodott, sőt ő akarta úgy. Másutt hát mi, édes Albert, alig látjuk egymást többé, mint tán még csak Budapesten, hova ezentúl is néha fel fel kell rándulnom két három napra; mint ezt tenni fogom legközelebről is. E hónap utolsó napján, június 30-kán ott akarok lenni. Bárcsak akkor valami papi gyűléstek lenne ott, hogy neked is ex offo meg kéne jelened! Somogyi Tóni barátunk, ki múlt szerdán utazott Szatmárba, akkorra otthon lesz; az tudni fogja, hol szállásolok — ha éppen jönni talál nálam.

Egyébiránt nekem is panaszom van rád. Arra, amit atyád verseiről írtam s neked proponáltam, egy szóval sem válaszoltál eddig! Pedig annál, magamat tekintve, most még többet kérek. Én a te igazi költői

vénából eredt, saját eredetiséggel bíró verseidbe telhetetlenül szerelmes vagyok; s mit belőlök eddig tőled kaptam, legbecsesb gyűjteményim közt őrizem. De óhajtanám mind ismerni s birni is, a mi még azokból nálad megvan. Kérlek, juttass hát engem ezekhez vagy egy, vagy más módon. Egy mód lenne, ha leiratnád számomra pénzért valami íródeákkal: de mivel ez több nehézséggel jár, volna annál még jobb. Elküldetnéd az egézszet eredetiben is nekem; nem őrizhetd azt magad hívebben, mint a hogy én megőrizném. Nyomban leírnám, vagy leiratnám biztos kéz által magamnak; azután legkisebb hiány nélkül teljes épségében köszönettel visszaszolgáltatnám. Mily kedves olvasmány lenne ez nekem! Ha benne részem lehetne, kétszeresen élvezném, mi még az életből számomra hátra van. Vigyázz, nehogy erre se válaszolj! mert akkor serio megharagszom rád. Kérésemet megtagadhatd: de agyon hallgatnod nem szabad: add okát.

Im én okát adom annak, mit tőlem Rutiliusra nézve kérdesz:

Az 1-ső sort azért nem fordítottam az eredeti szerint, mert — amint ezt a hozzá való jegyzetben hátul megmondom — itt az eredeti szerkezetben világos hézag van; hiányzik a *potius* mellől a mondat *quam*-mal járó része, mely nem lehet más mint: *quam serum adventum*. Különben a *potius*nak nincs értelme. Mit mondanál, ha én leveleimet hozzád így kezdeném: »inkább haragudjál azért, hogy csak most írok« s kihagynám, hogy: *mint mi más egyéért*. Csudálom, hogy neked e csonka szerkezet mindjárt fel nem ötlött. S nem én jöttem rá először. Már régi commentátorok észrevették s megis rótták variansaik közt. Azért a legújabb francia próza fordítás is e passust így adja: »Vous êtes surpris que j'ai tant tardé a revenir dans ma patrie; vous devriez l'être de ma promptitude a quitter Rome.«

Egyébiránt az első négy versnek általad tett átalakítása nagy részben egyez az én első fordításommal (lásd. Kisf. Társaság Évlapjai VIII.): hanem annál a 2-ik kiadásbeli castigatiód után is jobbnak, hübbnek s magyarosabbnak találom.

Ugyanezt mondhatom a tőled reformált 23. 25. 204—207. versek felől is. A 206-ikra pedig szemedbe nevetve kérdek; mióta »tiz s három nap« neked a *ter quinque*, vagy a régi törvényben s ususban annyiszor előfordult *quin dena* = magyarán két hét? Ezen egyen kívül a többi egyéni izlés dolga. Ma 100 embernek adj fordítani le *verset*, mind a száz másképp fogja fordítani. De azért te, kedves pajtim, csak kritizálj engem tovább is bátran. Szeretem avatottaknak nemcsak szavokat hallani, de ízlésöket is tudni, s használni mind kettőből az ínyem szerint valót; mint használtam egyetmást Lucretiusom 2-ik kiadásában tőled is, Somogyi barátunktól is. Ne gondold, hogy bármit mondasz, s bármily szóval mondog, kedvetlenül vegyem. Nekem az én édes Albertemtől kedvesen fog esni minden.

Baksay velem magáról régóta semmit nem tudat. Bár legalább az irodalmi téren tudatna. Mily kár, hogy e gyönyörű talentom, ki mostani soi-disant költőinknek s elsatnyúlt költészetünknek ujjáteremtője lehetne, utóbb is veszendőbe megy. Ha a mily nagyokra termett, oly

nagyokra adná magát, *Nagy* nevet hagyhatna maga után. Hanem ha ír is néha valamit, nem emelkedik följebb a pedestris *Életképeknél* Fönt repülhetne mint a Sas: s lent bokrok közt szökdécsel, mint a kis ökörszem!...

Minapi versedért itt küldök neked egy epigrammát, melyet Momm-sen *római történetéből* német fordítás után magyarítottam. Históriaja ez: Titus Flaminus híres nagylelkű római hadvezér Görögországot a maczedoniaiaktól visszafoglalván, a Sénatusnak azt proponálta, ne tegye Görögországot provinciájává, hanem helyheztesse vissza előbbi önállásába. A tanács e nemes javaslatot elfogadta s magát Flaminust bízta meg, hogy az ez iránt hozatott tanácsvégzést ő publikálja ki a görögök előtt, mikor azok az isthmusi játékokra mindenünnét összejönnek. Flaminus úgy tett. A görögök pedig azért neki s a római tanácsnak ünnepélyes küldöttség által *latin* szónoklatban fejezték ki hálájokat. Erre a derék lovag szellemű Flaminus meg nekik viszonzásúl az isthmusi játékokra következő *görögül* írt epigrammáját küldötte:

»Drága Dioscurok! vidor ostorozói lovaknak,  
Magzati Zeűsznek s a tyndari Spárta urai!  
Titusz, az Aeneidesz nektek száná vala díjjul  
Az t a szabadságot, mit görögöknek adott!

S most ezzel öllelek

hű feled  
Fábián Gábor.

### III.

Arad, august 1-én 1874.

Kedves Jó barátom!

Nagyon leköteleztél azon szívességeddel, hogy óhajításomnak engedve, a Múzsák hírével készült verseidből számomra egy saját kézzel másolt csomót megküldeni nem sajnáltál; melyet mihelyt az nálam is le lesz írva, azonnal Neked legnagyobb köszönettel visszaszolgáltatok. Génusod e kedves szüleményei, ha egykor — mint én azt hiszem — nyilvánosság elé jutnak, csak ékesíteni fogják ama becses emléket, melyet megfutott életpályádon mint tanító, mint pap s mint publicista fogsz hátrahagyni Magad után. Hozzá tehetem: *mint magános házigazda is*. Mert Nálad a jó Márton jóslata meg lón hazudtolva. Öröklötted apád után a poétaságot, de nem vele a szegénységet is. A mellett szép földbirtokot tudtál Magadnak szerezni, a milyenre Márton a maga életphilosophiájával, ha 100 évnél tovább él, sem fogott volna soha szert tehetni. Sokkal többet ér a mi bölcselkedésünk a jó öregénél. A mienk a realis világból van merítve s fölvé az: »Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci«, míg ő szegény a maga transcendentális világában (más szóval a létezőn kívül a nemlétezőben = Semmiben) akarta ideákban feltalálni a *valót!* Nem képtelen, érthetetlen, eszeveszett, beteg phantazirozások ezek? S mily büszkék voltunk mi Pápán egyszer ezzel a Kant-féle philosophiával a dogmaticusok ellenében! mily úri göggel néztünk le a debreczeni, pataki s más collegiumokbeli Wolfánusokra! Pedig hogy az egyik böl-

csészeti rendszer bolondabb volt a másiknál, azt a ma végre magának soha többé el nem vitatható dicsőséget kivívott naturalis philosophia nőtől növé tekintélye fennyen hirdeti. Ismeretes-e Előtte Kedves Aibertem, korunk ez új, e valóban epochalis tüneménye? s a nagy hatás, melyet az gyakorol, a maga leghíreseb szövívei Büchner és Darwin természettudósok által? Olvastad-e ezek valamelyik munkáját már, és különösen Büchnertől a »Kraft és Stoff« cziműt? Darwintól pedig a »Verwandlung der Arten« felírást viselőt, mely utóbbi a »Fajok eredete« czím alatt magyarul is már megjelent fordítva Dapsy Lászlótól? Mindenik szerzőnek több munkája van már hason szellemű; s kivált Büchneréi egymást követik, s valamennyi hamar egymásután több kiadást ér; jolesen a »Kraft és Stoff«, melynek én 7-ik kiadását bírom, mint mondják, már harminczhatodszor jelent meg! Itt ne hagyd a világot barátom a nélkül, hogy ezekről valamit olvasnál; mert akkor úgy mégy el innét, mint a ki életében semmit nem tanult, semmit nem tudott. Már csak azért is kedves olvasmány lesz ez Neked, mert ezekben a munkákban mindazt mit Lucretiusban szeretsz, a tudomány mai állásához képest bővebben kifejtve, érthető, világos, népszerű előadásba foglalva találod. Nekem most ezek mindennapi olvasmányaim; meri én Büchnernek majd minden eddig kiadott munkáját megszereztem állandó kincsül a magam könyvtára számára. Fiaim is nagy gyönyörrel s tanulsággal forgatják kézben naponként.

Jól teszed, ha birtokodat haszonbérbe adod. Ma a domestica administratio már nem fizeti ki magát. De biz az korunkat tekintve sem nekünk való többé. Fiatal erő kell hozzá; ez pedig — akármit beszélsz — Nálad is megfogyatkozott; s miután Szabó Jóskától értem, mily fáradhatatlan, tüzes gazda vagy, ki mindenütt, mindig, mindenben ott akarsz lenni, féltelek, nehogy e rendkívüli buzgalmadnak egyszer áldozatul találj esni.

Én már öt év előtt haszonbérbe adtam a magamét; éppen ma van az új fertály, várom árendás uramat; de még eddig nem mutatta magát; tartok tőle, hogy bajom lesz vele; mert már a múlt fertályt is csak váltóval rőtta le. Eddig írtam, midőn ihol jön tőle a szabadkozó czédula, hogy *ma lehetetlen fizetnie, de legfőljebb 8-dikáig bizonynyal fog pénzt adni.* ipsissima verba! Ette volna meg a fene azt a *Krackot*; most már a ki fizetni tudna is, de nem akar, csak azzal áll elő.

Öllelek legforróbb öleléssel

hű feled  
Fábián Gábor.

#### IV.

Arad, august 17-kén 1874.

Drága barátom!

Tegnap vettem újabb leveledet. Mily kedves énnekem mindig Veled ez úton érintkezhetni! . . . .

Itt közbejött akadály miatt félben szakadt soraimat csak ma 23-án folytathatom következőleg:

Irod, hogy »az **általam** magasztalt Darwinizmusnak sem hívője, sem taposczna nem vagy.« Jól teszed; mert **abból**, amivel e kijelentéset motíválad, úgy látom, hogy sem Darvint sem Büchnert kellőleg még nem ismered. Hogy e két természettudósról végítéletet mondhassunk, mindkettő összes munkáit; vagy mert ezek igen sokra mennek, belőlök legalább a főbbeket mélyebben tanulmányoznunk szükség. Azért Darwinnak még decidált magasztalója magam sem vagyok, minthogy tőle eddig keveset olvastam: de már Büchnert, kit régebben a »Kraft és Stoff« című munkájából funditus ismerek, s jelenleg is újabb műveiből még bővebben tanulmányozok — dicsérem, magasztalom, tapsolom s imádom. Ő több évvel előbb tűnt fel pragmatikai bölcsészetével, mint Darwin a maga természettani új teoriájával: de mindenik a maga szakában azonban egy úton, a positivismus s empiria útján, vagyis a látható természetből indulva nyomozza az igazságot s teszi szerencsésen bámulatos felfedezéseit. Elvekben s eszmékben annyira egyez a kettő egymással, hogy nézeteiknél majd mindenütt kölcsönösen támogatják egymást; míg az általok létre idézett nagyszerű irodalmi vitáknál velek szemben, a tudós világ, majd egyik, majd másik mellett, vagy ellen fog állást. Nekünk öregeknek, kiknek a tudomány mezején vitt ezen epochalis küzdelemnek minden egyes jelenetét a folyvást legio számára megjelenő röpiratokból részletenként szemle alá vennünk már időnk nincs; elég szerintem az is, ha, időnyerés tekintetéből, hagyva egyelőre a Darwin munkáit, csak Büchnertől szerezzük meg magunknak e kettőt: 1. »Kraf und Stoff«; 2. »Sechs Vorlesungen über die Darwinische Theorie etc.«; mert ez utóbbiban Büchner a Darwin egész teoriáját kimerítőleg s kritikailag ismer-teti; úgy hogy e mellett nem szükség Darwin terjedelmes dolgozatait is áttanulmányoznunk.

Szerezd hát meg szerelmes Albertem legalább e két művét Büchnernek s tanulmányozd a te mélyre hatni tudó eszeddel. Én mindent, mi Büchnertől eddig jött, meghozattam magamnak; s azt mondhatom Neked: életemben ezeknél kedvesb, élvezetesb olvasmányom nem volt. Darvint az imént említett oknál fogva, én sem hozatom meg. Annyit átolvasni nem jutna időm. Ez utóbbi tanulmányozását fiaimra hagyom; kik ehez már hozzá is fogtak, Igy a családi könyvtárból, melyet e cím alatt hagyok magam után, ez utóbbi sem fog hiányzani,

Különösen Rád nézve, ki mind Mártontól a speculativa, mind Rozgonyitól a régibb empirica philosophiát hallottad, kétszeres érdekléssel bírnának Büchner említett művei, melyekben az egész újból átalakított empirikus bölcsészet vívott ki végre magának elsőséget minden eddigi bölcselmi rend- és módszer felett. Ha azokkal megfogsz ismerkedni, mindjárt lesz kurázsid (mit most tenni nem mersz) mind a két tanárod bölcséleti elméletét nemcsak meg-, hanem el is ítélni; és ha a theológiát valóságos számárságnak tartod (aminthogy én szerintem sem egyéb) mit fogsz akkor mondani az előbbi empirica philosophiáról, mely a theológiának mosogató szolgálójaképp szerepelt, úgy a Kant transcendentalis elméletéről is, mely ámbár ezt a szolgálóskodást átallotta, mégis magát az alól egészen emancipálni nem tudta — tudni fogod. Minden bármi

néven nevezett eddigi philosophia merő ostobaságnak fog előtted tetszeni, mivel valamennyi nem a *valóságos* létező világban, hanem azon kívül, a nemlétezőben kereste a *valót!* Nem-e (*igy!*) megfoghatatlan képtelenség ez? Még a . . . szt . . . s moralis philosophiája is, melybe, látom, szerelmes vagy, nem igen több a Numa Egéria Nymphávali közlekedésről mesélt jó szándékú fictionál. Semmi szükség a moralt abból tanítunk; mert az csak a társas élet viszonyaiból kifolyó ime rövid szabályból áll: »Mit magadnak nem kívánsz, ne tedd másnak: mit magadnak kívánsz, azt kívánd másnak is.« Ehez a moralis philosophiához a te két ív papirosod sem kell.

Ember vált-e a majomból? vagy majom az emberből? Erre fiam, ki Darwin tanulmányozásában előbbre van nálamnál, jobban megtudna felelni mint én. Ő e részben Darvinnak ad igazat, a ki a természet után úgy találta, hogy minden alakulásnál előbb a tökéletlen jó létre, azután a tökéletesebb és nem megfordítva. Azonban nemcsak magad vagy, ki apprehendárod Darvintól, hogy az embert, e méltóságos lényt, a ki magát isteni magból eredtnek s a világ urának lenni hiszi, majomból meri leszármaztatni. Noha mindjárt utánna magad bevallod, hogy bizony van elég ember, ki még ma is valóságos majom, s hogy fájdalom, a magyar majdnem mind annak mondható. És ezt alkalmúl használod kitérni politikai észrevételekre, a mi so-disant nyomorú ellenzékünkre, csöcselék által választott csöcselék országos képviselőinkre; a józanabb felső házra sat. De bezzeg nem így beszélnek magyar majmaid hírhedt apostolai, a Madarász-, Csanády-, Csiky-féle honatyák (patres patriae!!!!), kiknél az Ónép pálinka és fokhagyma szagú szava Isten szava, és kik ennél fogva mindennek, a ki e név alá tartozik, választói s választathatási képességet adni szeretnének — úgy hozván magával szerintök az osztó igazság és a humanitás elve; hogy így aztán a míveletlen nagy többség legyen az úr s intéző mindenben. Gyönyörű humanus politika! Mióta ezt s a népfölség efféle magyarázatát hallom, kezdek kibékülni nemcsak az aristokratiai, de még az oly olygarchiai eszmékkel is, a minőből Windisgrätznek ama fammozus mondata eredt, hogy: »az emberi méltóság a bárónál kezdődik.« Mert csakugyan mi is ez a mi választó és választott népünk? Durva, míveletlen, erkölcstelen pór tömeg, mindazokkal együtt, kik által magát baromként vásárna hajtatni s elárúsíttatni engedi. Én részemről ilyen vad csordában sem öröszesen népfeliséget, sem egyenként emberi méltóságot nem látok, mind amazt, mind emezt a nemzet míveltebb osztályaiban s egyéneiben találom fel. Ide czéltott Windisgrätz említett mondata is, csakhogy hozzá a kifejezés volt rosszúl választva. Sőt én az egészen míveletlen embert még a baromnál is alábbvalónak tartom; mert az legalább a természet törvényeitől el nem tér, míg amaz minden ésszerű s erkölcsi törvényt lábbal taposni képes. Ide vonatkozó politikádban hát nemcsak teljesen egyezek Veled, sőt azt a képviselői választásra nézve még szigorúbb korlátok közé szoritnám. Az új választási törvény mellett még ha a felső ház csekély módosításához a te mérsékelt amendement-od hozzájárúlna is, csak úgy küldhetnének a mi választóink az országgyűlésre képviselőkül vérbélű édes dínnye helyébe

nemcsak úri, de disznó-tököt is. Hagyjuk e szomorú themát, melybe már én úgy beleje csömörlöttem, hogy ma holnap, csakhogy róla ne kelljen többet hallanom, politikai lapot sem járatok magamnak. Inkább olvasok e helyett Büchnert és Darvint. Ezt ajánlom újból neked is. Mind a kettő főbb munkáját, amattól a »Kraft és Stoffot«, emettől a »Fajok Eredete« címűt magyar fordításban is megkaphatod már.

Öllelek legforróbb öleléssel

szerető feled  
Fábián Gábor.

#### ADALÉKOK SALAMON FERENCZ CSALÁDJÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ.

Körmenty Gyula brádi járási orvos, a ki anyai ágon a Salamon családdal atyafiságban áll, tudva, hogy én a Salamon Ferencz-reliquiák után puhatolok és Salamon Ferencz emlékezetét, az iránta való kegyeletet a vezetésem alá tartozó dévai főreáliskola ifjúsági önképzőkörének »Salamon Ferencz önképzőkörre« elnevezéssel is fokozni igyekeztem, közelebről három írott füzettel lepett meg. Az első Bod Péter kézirati másolata és Salamon István nagyenyedi diák s nagynevű tudósunk édes atyjá tulajdonát képezé 1797-ben Nagy-Enyeden. A második Dósa Elek magyar közjogi kézirata és ezt Salamon Ferencz nagyenyedi tanuló korában használta. A harmadik egy jegyzőkönyv, melyet Salamon István hivatali előde, Sala Mihály, a ki 1790-dik esztendőben Augusztus 23-dikán jött a dévai nemes eklesiában Papságra (a mint az első lapon megjegyezte) kezdette vezetni.

Az első lapok fájdalom hiányoznak, miután ezeket valaki kivágta. A negyedik lap tartalmazza a dévai ref. pap 1794. évi borjárandóságait a fizető egyháztagok névsorával. Igen tanúságos névsor, mert e rövid 100 esztendő leforgása alatt már csak öt család tartja magát a 47 feljegyzett családból.

A következő lapok már Salamon István tollából származnak. Szorgalmasan beszámol 1810-től kezdve élete eseményeivel. Így: 1810 Esztendőbe 7-bris hagytam el az N.-Enyedi Ref. nemes Collegium Deákságomat; minek utánna 18 esztendeig folytattam ottan való tanulásomat és a Rhetorica Classisba 1809ben publicus praeceptorságot, az után Contra és két holnapig Seniorságot is viseltem volna. Professoraim voltak egész collegiumi életem alatt Nemegeyi János philologiae, Bodola János theologiae, Herepei Ádám Eloquentiae, historiae; Benkő Ferencz Németnyelv, Geogr., Természethist., Mohai Károly Juris, Ifj. Kováts József Mathesis, Benke Mihály phphiae Professoraim. NB. T. Kováts József ezen idő alatt jött Enyedre az öreg Kováts József helyibe Math. prof., a mikor én circit. Syntaxist tanultam.

Ezen esztendőbe, a mely nap kiléptem a Deákságból; másnap délbe a Hazámból Ujj Tordáról indultam Bétsbe és per Debretzen, Pest, Poson 20-ik 8-bris estve 8 órakor megérkeztem oda. Minthogy ekkor

Akadémiákra sok költség nélkül nem lehetett felmenni; és az nekem nem volt, Bétsbe az Universitásba jártam és kezdettem frequentálni Chemiat, oeconomiat, tanultam németül, olvasgattam otthon etc.

1811. Az 1811-ik esztendőbe májusba léindúltam Bétsből, minek utánna kevés költségemből ki kezdettem fogyni és Junius közepén megérkeztem Kolozsvárra.

Ezen esztendőben Martiusnak 15 napján jött ki Bétsbe ama nevezetes felséges Patens, melynek értelméhez képezt, az eddig folyásban levő Banko Czedulák Betseket elvesztették és 5 fból 1 leit, egyből négy garas etc. ez is sietteté haza jöveletemet.

Juliusba Kolozsvárt akkori Pap T. Hegedüs Samuel Uram Gróff Kemény Samuelnével Radnai fürdőre menvén, maga helyett hagyott s Báró Dániel Istvánné Asszony ő Excellentiájához beajánlott, holott is mind az udvarba, mind a külső és belső templomokba hirdettem az Isten beszédét tehetségemhez képezt 8berig. Augusztusban meghivattattam Dévára az ottani Ref. Eklesia Papjának és ígérkezvén októbernek 24-ik napján ki is jöttem és Novembernek 2-ik napján a nms Ecclesiába beköszöntvén itt Hivatalomat folytatni elkezdtem.

1812. Az 1812-ik esztendőbe Juniusban a Görgényi ven. Ref. Tractusba Vajda-Szent-Iványon tartatott Gen. Szt.-Synodusba szenteltettem fel a Papi szt hivatalra 22-öd magammal. Első voltam; de nem emnens. Felszentelt többi papi Procedens társaim sem. Ekkor jövet az utamba Gyógyyan eskettek be Tract. Assessornak. Ezen esztendőbe volt hivattatásom Borberekí Papságra; de nem mentem el; akkori kinézésem másuvá levén arányozva.

1813. Az 1813-ik esztendőbe megházasodtam 3-ik Julii, vevén feleségül Tordáról özvegy Tiszteletes Sala Mihályné asszony nagyobbik leányát Sala Klárát.

Ezen esztendőben a v.-hunyadi Zaráddal egyesült Ekklesiák ven. Ref. Tractusába vice notariusi pennát kezdettem vinni és visitálni kiindultam a Marosmejjéki és Zarándi Eccba.

1814. Az ezen esztendőben tartatott visitation vice notariuskodtam a Maros mejjéki és Zarándi Ekkba.

1815. Az 1815. esztendőben Augusztusnak 8-ik napján, kedden estve született egy kis leánykánk. Ezt 15-ik Aug. Kereszteltettük Klárának. Keresztapja volt L. Báró Bánfi György, keresztannya a Báróné Mlg. Bája Maris asszony. Magok hejjet pedig substitutusai Főbíró Teks Felső-Szilvási Noptsa Elek úr és Tekintetes Pogány Teresia Tks Ivoly Máténé asszony.

Ezen esztendőbe ordinarius notariusnak candidálni akarván a Tractus, telyességgel deprecaltam és nem mentem ki Candidátióba, sőt még a vice notariusságot is lettem, lett pedig ordinarius T. Németi Ferentz rápolti pap.

Ezen esztendőben Xberbe megbetegedett a kised leánykám, legelőbb is valami tsomók támadván a nyakán, az után észre nem vett hideglelésből vizkórságot is kapván és testének hajlásaiba több tsomozatok is támadván orvoslásokkal és doctoroztatással húzta ki az egész telet.

1816. Ezen esztendőben májusnak 8-ik napján reggeli 6 és 7 óra között múlt ki a világból kedves kicsiny leányunk, a kised Klára sok szenvedései után.

1817. esztendőbe Martiusnak 31-ik napján u. m, Hétfőn estve 8 és 9 óra között született egy kis Fiútskánk, kit is Aprillis 8-ban kereszteltettünk Danielnek; Keresztatya volt Tks Huszár Dániel úr Mlgs Báró Bánffy György úr Dévai Tisztye; keresztanya a Tiszt úr felesége Vásárhelyi Nagy Anna Mária asszony.

(1818. Családi feljegyzések rovata üresen maradt.)

1819. Az 1819-ik esztendőben Juliusnak 19-ik napján Hétfőn délután éppen 3 órakereszteltett egy kicsiny fiatskánk; kit is ezen holnap 25-én Vasárnap kereszteltettem Josefnek. Kereszt Attya volt vice gerens Főbíró Tekintetes Kémendi Várad Ignátz úr, keresztannya pedig Mlgs élete párja Mlgs Dobai . . . Asszony, még pedig maga meg nem jelenhetvén, Tkts Jakab Albertné Tkts . . . Asszony által.

1820. Klara leányunk született 3-dik Xberbe hetfő napon. Kereszteltetett 10-ik Xbris a Rapolti Tiszt. Pap T. Németi Ferentz Uram által, levén keresztattya is maga, Tkt. Makfalvi Dósa Péter úrral és keresztannya Tiszt. Esperestné asszony Tkt. öregebb özvegy Dósáné Berivoi Mária asszonyal.

(1821. Nics semmi feljegyzése.)

1822. 3-a 9-bris született István fiunk reggeli kilentz és tíz óra között kit is 11-ik 9-berbe keresztelttünk ezen névre, levén a Pap M.-Solymosi Tiszt. Sövényfalvi János Uram; Kereszt Attya Mlgs Szalbek Jakab Mlgs Noptsa László és Kereszt Anyák Mlgs Szalbekné L. B. Bánffy Polixena, vagy Mlgs L. B. Baja Maria Bánffy Györgyné asszony ő Ngok.

(1823., 1824. nincs feljegyzés.)

1825. Die 29-a Augusti Hétfőn reggel 8 és 9 óra között született egy kised fiunk, kit is 4-a 7-bris keresztelttünk M.-Solymosi T. Prédikátor Tiszt. Sövényfalvi János uram által Ferentznek.

Kereszt Attya volt Tks Hary Lőrintz Ur, Mlgs B. Bánffy György Ur ő nga Udvarbírája.

Kereszt annya Tks Jantso Maria asszony Tks Patikarius és Domesticus Fő Curator T. Bruz Gergely ur élete párja. (A dévai anyakönyvben a születés napját elfeledé bevezetni a boldog apa; idáig ez a fontos datum kérdéses vala, mert a maros-solymosi matriculában Sövényfalvi lelkész nem tartotta szükségesnek bevezetni s ott a lelkészi állomás már másfél évtized óta szünetel.)

(1826., 1827. és 1828. évekről nincs feljegyzés.)

1829. Die 7-a Maji Vasárnap estve született egy kised Fiatskánk; kit is 14-ik maji keresztelttünk Sándornak M.-Solymosi P. T. Sövényfalvi János uram által.

Kereszt Atyák voltak nagys. udvari Mandatarius Teks Balog Márton Ur; vármegye Honor. V. Notariussa T. Kiss Samuel ur — Kereszt Anya pedig Teks Balog Ella Kis Asszony.

1830 —

1831. Die 11-a Octobr. Éjfélutáni egy vagy két óra tájban született egy kisdéd fiútskánc, kit is 16-ik octobris a M.-Solymosi Pap Tiszteletes Sövényfalvi János Uram által kereszteltettünk Sigmondnak. Levén kereszt atyjai Teks R. Perceptor Bodola Sigmond és Tks Furka László Urak. Kereszt anyák Özvegy R. Perceptorné Tekintetes Bodola Györgyné Kenderessi Ágnes Asszony és Tks Farkas Lászlóné Tks Erdős Klára Asszony.

Itt megszakad az érdekes jegyzőkönyv, melyben csakis gyermekes rajzok és számjegyek tarkítják tovább a lapokat.

A dévai ev. ref. egyház anyakönyvében találjuk meg tovább Salamon Istvánról a befejező feljegyzéseket.

1843. október 27-én már Kissolymosi Magyar Ferencz alpestesi lelkész szolgál be Dévára s végzi ott az irodalomban Pompei ásatásairól 1825-ben kiadott német nagy műve után ismeretes Goro alezredes temetését. A rendes pap már súlyos betegnek feküdt akkor. Rögtön ezután már ezt a feljegyzést olvassuk: Deczember 29-én tartottam egy beszédet a dévai templomban ezen nemes Ecclesia Papja és Egyházkerületi Esperest Tiszteletes Tudós Salamon István úr koporsója felett arról: mily tulajdonok kívántatnak meg egy papban, hogy életében tiszteletet és közbizodalmat nyerjen, halálában kedves emlékezetek maradjon fenn. A néhai Tiszteletes Ur a n.-enyedi nemes Collegyomban seniorsággal végzevén tanulását, academiákról haza jövetelével 1811-ik Esztendőben ezen Dévai nemes Ekklesia papi hivatalára választatott néhai tiszteletes tudós Sala Mihály úr helyébe. 1817. esztendőben ez a v.-hunyadi Zaráncdal egyesült evangyelium szerént reformált Egyházi kerület Főjegyzője 1825-ben pedig néhai Esperes T. Némethi Ferencz úr helyébe az esperesi Hivatalra lépett, megholt 1843-ik esztendő Karátsonya 3-ad napján dévai papságának 32, esperestségének 18, életének 63 esztendőjében. Özvegye Tiszt Sala Klára. Gyermekai: Daniel nagyiaiki evang. ref. pap, József nagyenyedi nemes kollegyumi felsőbb tudományokat végzett, István ötödik, Ferencz első esztendő Diákok, Klára hajadon, Sándor második alsó osztálybeli tanuló.

Salamon Klára sem élte sokáig túl atyját s már 1844. február 25-én őt is a halottak közé írják ezzel a megjegyzéssel: halál okok: száraz betegség. Minthogy Salamon Ferencz jelesünk születési idejét a dévai anyakönyv nem adja s csupán a keresztelés napját vezette be atyja, már ez okból is fontosnak találtam ez adatok közlését.

TÉGLAS GÁBOR.

#### RÉSZLETEK KISFALUDY SÁNDOR MAGÁNÉLETÉBŐL.

A *Kesergő* és *Boldog Szerelem*, valamint a *Regék* hírneves költőjének családi életéről, nevezetesen első felesége betegeskedéséről, haláláról, de még inkább második házasságáról, egyáltalában élete utolsó éveiről vajmi keveset tudunk, sőt meglévő ismereteink is oly zavarosak, nem egyszer ellenmondók e kérdésekben, hogy várva-várjuk az Akadémia ez idei pályá-

zatainak eldőlését, mely egyebek közt e tekintetben is hivatva lesz világosságot hozni. Jelen sorok is e kérdéseknek vannak szentelve; sok újat nem tartalmaznak, de nem is az a céljuk, hogy új eredményeket hozzanak forgalomba, mint inkább, hogy a javarészt meglévő irodalmi anyagot bizonyos szempontok szerint csoportosítsák s így az áttekinthetőséget megkönnyítsék.

Tudvalevő dolog, hogy 1800-tól egészen halála napjáig családi ügyein, gazdaságán és baráti viszonyain kívül nevezetesen az irodalom és nyelv állapota s a kettővel kapcsolatos Akadémia, az insurrekció s a drámairodalom meg színészet ügye foglalkoztatta legkivált irodalmunk ez érdemes alakját. Így önként kínálkozik a következő felosztás ez idei munkássága történetében: 1. *magánélete* (beleértve családi és baráti viszonyait is) és 2. *a közügyek* terén kifejtett tevékenysége. Itt csak az elsőről akarunk vázlatosan, hogy úgy mondjam krónikaszerűleg megemlékezni, a históriás feldolgozás majd a hivatott életrajzíró feladata leend.

Már házassága ötödik évében azt írja Kisfaludy Takátsnak<sup>1</sup>, hogy neje *betegsége* miatt nem róhatta le előbb tartozását. 1808-ban (Sümeg aug. 6.) Bacsányinak is ugyancsak azt írja: »Feleségem igen beteges és ez életemnek minden kis örömét búval keveri.« Kazinczynak ugyanez évben (sept. 14.) újra ismétli, hogy felesége szüntelen betegeskedik s azért volt kénytelen felesége jószágáról, a vasmegyei Kámról — »melynek levegője nedves helyzetése miatt feleségemnek ártalmas« — szülővárosába, anyai jószágára telepedni. Így került vissza a magyar Tempevölgybe, melyet Jókai Magyarhon szépségeiben oly lelkesen dicsőített s melynek legregényesebb fekvésű pontja épen a kis Sümeg. Ugyane levelében ismételtlen panaszolja, hogy feleségének »szüntelen betegeskedése« s elhányt gazdaságának »többnyire szerencsétlen volta a Múzsákkal való társalkodása örömét igen megkeseríti.« Az insurrekció idejében, míg Kisfaludyt hazája iránti kötelessége családi tűzhelyétől távol tartotta, neje egészségi állapota kedvező volt. Az 1810. márcz. 21. feleségéhez intézett levélből végre megtudjuk, hogy Kisfaludyné milyen bajban szenvedt: *görcsök* bántották. Ha már most tekintetbe vesszük Kisfaludy érzéki hajlamait és szenvedélyes voltát — a miről 1809. júl. 1, 4, 6, 8, 12, 13, aug. 5, sept. 7, de legkivált 1810. márcz. 24, 31 és ápr. 4. kelt levelei is tanuskodnak — pillanatig sem lehetünk kétségben az iránt, hogy a külömben is gyöngélkedő Kisfaludyné görcsei *női betegség* folyamánai. Hogy baja aztán »grämlichen Humor«-t eredményezett nála, nem is csodálhatjuk, valamint azt sem, hogy ennek következtében nagyon elgyengült. Ereje gyarapítására férje sajáttermésű somlai ó-boruk élvezetét ajánlja; de egészsége csak nem tért meg többé teljesen, úgy hogy Kisfaludy 1818-ban már azon gondolatának is ad kifejezést, hogy mi lenne ő belőle, ha »feleségem meghalna.« 1821 tavaszán neje »súlyos betegsége« ismét aggodalommal és gonddal tölti el Himfyt. 1830. sept. 1. azt írja öccsének, Jánosnak, hogy »Rózit 2 hétig lölte a forró epehideg; már gyógyulni kezdett s most megint aligha újra le nem betegszik.«

<sup>1</sup> Kám, 1805. aug. 4.

Ugyanez év decemberében ismét halljuk, hogy »nagyon beteg felesége« miatt nem mehet Pestre öccse (Károly) hagyatéka ügyében tárgyalni. 1831. januárjában is még mindig »szüntelen beteg« Kisfaludyné és csak az év áprilisében olvashatjuk, hogy »ismét jobban vagyon,« de már júliusban megint visszaesik »hosszas és veszedelmes nyavalyájába«, a mely még Deczemberben »sem ád semmi reménységet jobbulásra«, úgy hogy Kisfaludy »mindenre alkalmatlanná és tehetetlenné lesz.« És baja — mely méhrágot enged sejteni — már nem is enyhül többé, míg 1832. május 18-án<sup>1</sup> a halál meg nem szabadítja szenvedéseitől. Így ért véget az a szép frigy, mely két egymásnak való lényt a leggyöngédebb kötelékekkel fűzött egybe. Hogy Kisfaludy első felesége mily híven teljesítette hitvesi kötelességét, arra vonatkozólag legszebb bizonyítványt állítanak ki neki saját férje levelei, melyeket hozzá az inszurrekció idején intézett.<sup>2</sup>

Költőnk *második házasságáról* jóval kevesebbet tudunk az elsőnél, nemcsak az előzményeket illetőleg, hanem kezdetét, lefolyását és végét illetőleg is. 1833. febr. 7. panaszkodik öccsének, Jánosnak, hogy »legnagyobb a mérge és bosszúsága pusztá háza és rossz cselédei felett,« kik majdnem mindenéből »kiszűrttették«, úgy hogy elúzvén őket, »házánál egy jó falatot sem ehetett« s kénytelen volt három hónapig folyvást hugához Mayernéhez kosztba járni. Ugyanez év márcz. 4. már arról értesíti nevezett öccsét, hogy mivel élete »keserűség és bosszúság,« továbbra úgy (özvegyen) nem maradhat, mert »mindeniből kiszűrtul.« Deczember 30-án ugyanez öccsének már határozottan azt írja: »Mínekutána 18 hónapi özvegységemben belső házi gazdaságomban olly sok kárt vallottam, sőt minden hoszszasabb távollétemben a rossz fejér népek által majdnem kiraboltattam volna, s mind a mellett nyomorúltan éltem, — testi és erkölcsi szükségemtől kényszerítettvén, eltökéltem magamat arra, hogy mennél előbb megházasodgyam.« Egyben arról is biztosítja öccsét, hogy ő ugyan »becsületes móríngot adand feleségének«, de nem cselekszi, amit öccse Boldizsár tett, hogy birtokrészt feleségére irassa, mert »ingatlan javaiból csak felső szőlőjét adja neki Sümeghen.« Abból, hogy 18 havi özvegységét említi, majdnem bizonyossá válik, hogy 1834. januárjában házasodott meg másodsor, Vajda Amáliát vévén feleségül, kinek nagyanyja Kisfaludy-leány volt.<sup>3</sup> Második feleségéről azonban csak 1835. márcz. 19-én találunk rövidke adatot, a midőn Kisfaludy ugyanis többször említett öccsét öleli, csókolja »Milivel együtt.« De ez aztán az egyetlen adat is s tekintetbe vévén még azt is, hogy további levelei még a száraz atyafiságos záradékot is nélkülözik — holott Rózija életében erről nem igen feledkezett meg — valamint végül azt is, hogy az

<sup>1</sup> Toldy tévesen teszi e szomorú eseményt 1835-re,

<sup>2</sup> 1809. jul. 6. egyebek közt így ír neki: »Teljes meggyőződésemből mondom, édes Rózim: olyan asszonyszív, olyan asszonylélek, mint Te, nem él az eleven természetben. Szeretlek és tisztellek is; még élek fáj, ha eszembe jut, hogy néha vagy rossz kedvemben, vagy hevességemben megbántottalak; de ismervén jó szívemet . . . tudom, hogy megbocsátottál. Az Isten áldjon meg engem boldogító szerelmedért.«

<sup>3</sup> V. ö. Angyal Dávid: Kisfaludy S. minden munkái VIII. kt. 738. l.

az időtájt készült végrendeletében első feleségéről a legnagyobb szeretettel és elismeréssel, második feleségéről pedig csak mellesleg nyilatkozik: talán elég alapossággal következtethetjük, hogy második házassága távolról sem volt oly boldog, mint az első. Második feleségéről még azt sem tudjuk biztosan, hogy meddig élt s mikor halt meg. Hogy Kisfaludy második feleségét is túlélte, bizonyos; a mellett bizonyít 1843. ápr. 10. kelt s Fáy István grófhhoz intézett levelének az a helye is, hol már »magányos életéről« panaszkodik. 1837 végén azonban még életben volt második felesége, legalább azt lehet következtetni János öcscséhez intézett leveléből. Így tehát Vajda Amália halála az 1837 és 1843 közti évekre, valószínűleg 1842-re tehető.

Alig van vonás Kisfaludy Sándor jellemében, mely hazafias irányú íróságán kívül annyira sajátos volna, mint *gazdálkodó* hajlama. Az irodalomnak, politikai és társadalmi közügyeknek is leginkább csak a *gazdálkodástól* üres idejében áldoz. Ez s a vele járó vadászat a magánember Kisfaludy főszenevélyei. Javarészből önjerejére utalva, főképen azon van — kivált élete második felében — hogy *szerezzen* s a multjához képest elszegényedett Kisfaludy-nemzetiségét, ha nem is régi virágzásába, de legalább jobb módba helyezze. Elmondhatni róla, hogy okos gazda volt. Figyelme kiterjedt ú. n. apróságokra is. Az inszurrekció idején rengeteg dolga mellett ráért még arra is gondolni, hogy Rózija »kávét, czukrot nyakra-főre venni iparkodjék, ha inni akar, mert ha a Békesség pontjai egyszer kihirdettetnek, dupla árba lesz.« (1809. okt. 18.) Tíz nappal utóbb pedig így ír feleségének: »Ingrekre való Batisztot hozattam Pestről egy réfet, — 24 font kávét, czukrot el ne felejts venni, míg meg nem drágul. Én valami 1000 frtot hozok haza. Mindgyárt két kocsis lovat kell majd vennünk.« Országos dolgai mellett ráért utasításokat küldeni még a kocsisnak is, kopóiról sem feledkezett meg, a borkezelést, megőrzését és eladását illetőleg még a legaprólékosabb részletekre is kiterjedt figyelme; helyteleníti, hogy felesége Sopronyban vett »Tafotát, a hol a Bankóinkat bitangló francziák mindennek felverték az árrát« és nem az olcsóbb »Weszprimben; ajánlja és kéri, hogy posztóját« nedves helyre ne tegye, hogy meg ne romoljon. Weszprimben csináltatott 3 pár Stiflije iránt is tesz kérdést, mert »úgy volt az alkú, hogy ha nem lennének jók, vissza tartozzék őket venni a varga. Figyelmezteti feleségét, hogy »ha a békességnek tartása bizonytalan, tegyen mindent pénzzé, ami eladó lesz a gazdaságban, míg a bankóknak ily kevés becsék és a természetvényeknek nagy árok lesz és — fizetgesse adóságait.« Sajnálja, hogy festett arczképeért 100 frtot kellend fizetnie, de szeretett neje kívánságára meghozta ezt az áldozatot is. Az épületekről, a kertről s a benne és kívülről szükséges fásításokról sem feledkezik meg. Arra is gondol, hogy hozzátartozóinak mivel szerezhetne örömet és kedves meglepetést, ha az inszurrekció végeztével hazaverődhetik; pedig hát akkor, amint több leveléből értesülünk, Pesten rémdrágaság volt. Nem csodálhatjuk tehát, hogy egy ilyen gazda, kinek gazdaságától távol és másnemű terhes szolgálat közben is olyannyira kiterjed mindenre figyelme, béke idején, kivált egy olyan okos és takarékos gazdasszony oldalán,

mint a milyen az ő Rózija volt. idővel oly szépen gyarapodott, hogy majdnem minden testvérenek birtokrészét kezére váltotta és daczára a 30-as években őt sűrűn ért természeti csapásoknak, a legtehetősb Kiszfaludy lett.

Mint *testvéréről* és *rokorról* általában nem egy balnézet van elterjedve Kiszfaludyról. Így, hogy csak a legfőbbet említsem, Bánóczi is Kiszfaludy Károly életrajzában kellő alap nélkül következőleg ítéli el Kiszfaludy egyik ismeretes szép tettét: »Kiszfaludy Sándor az ő 400 váltó forintját csak egyetlen esztendőre engedte át, azután nyomban visszakérte, nem mintha azt hitte volna, hogy az Aurora főnnállhat most már az ő pénze nélkül is; sőt épen. Hanem mert nem tetszett neki, hogy öcsce oly nagy szerepet kezd vinni s a befolyás és hírnév egy új és állandó eszköze szert tenni.« Ez súlyos vád s ennek bebizonyítására épen nem elég Toldy levelének egyik helyére hivatkozni,<sup>1</sup> melylyel Toldy egyebet nem is czélozhatott, mint hogy a széphalmi mesternek egy kis irodalmi pletykával kedveskedjék. S ezt annál szívesebben tette, mert tudta, hogy ezzel a neheztelő mesternek újabb ütőkártyát szolgáltat kezébe. Toldy egyébként is — tudjuk — olykor-olykor nem épen föltétlen hitelességű hírekkel örvendezteti meg az érdemes mestert. Így pl. hogy a barátság az Aurora-kör és az ősz mester közt teljescen föl ne bomoljon, el nem mulasztja a közvetítő Toldy minden különös megbízás vagy fölhatalmazás mellőzésével levelei végén Kazinczyt Kiszfaludy Károly, Vörösmarthy, Bajza stb. stb. részéről üdvözölni. S mikor a hiúcska Kazinczy ceket viszonzva megköszöni s az említett Auroristák mindegyikéről egy-egy kedves, hízelgő szót ejt, sietve mutatja az érdekelteknek. Épen nem alaptalan tehát az a föltevés, hogy Toldy a Kiszfaludyt gyanúsító értesítéssel is csak kedveskedni akart a hanyatló irodalmi vezérnek. S végül ne téveszszük szemünk elől Kazinczy kétes szerepét az u. n. Iliász pörben is!

A mit Bánóczi továbbá mond, abból meg épen nem lehet kegyeletlenség nélkül Kiszfaludy ellen fegyvert kovácsolni. »Az Aurorának — úgy mond — csak a legelső kötetébe küldött műveiből jócskán; akkor még nem tudta, mivé fog az fejlődni. De minél határozottabb alakot ölt a vállalat és szerkesztője, annál inkább visszavonult. A második kötetben már csak három, a harmadikban csak két közleménye van — azután nem küld többé semmit. Kiszfaludy Sándor még tulajdon öcscsével sem akart osztozkodni és magára hagyta Aurorájával.« De vajjon formálhat-e ebből Kiszfaludy ellen vádat az, ki a tényeket ismeri? Hiszen majd mindent, amit ez időben írt, az Aurorában közölt. Hogy a 10 énekes *Gyula szerelmét* külön adta ki, csak tapintatára vall, nem való az Almanachba. Bánóczi kegyeletlen vádja csak akkor állhatna meg, ha Kiszfaludy más folyóiratokban vagy az Aurora megkerülésével önállóan közölt volna valamit Gyula szerelmén kívül. De hiszen 1825—30 nem is igen írhatott Kiszfaludy: atyja, Boldizsár öcsce és Trézsi húga halála meg az azokból származott osztozkodás és birtokrendezés, továbbá

<sup>1</sup> »Kiszfaludy S. rossz néven veszi, mikor az ember Károlyról, mint íróról szól, neki ez fáj. Ez sub rosa!« (Kazinczyhoz 1830. decz. 15.)

a saját és Róziya betegeskedése meg-megakasztották a főképen gazda Kisfaludy irodalmi munkásságát. Ha Bánóczi az adalékok kevesbedése miatt Kisfaludyt irigykedéssel vádolja, akkor ugyanazon vagy még több joggal vádolhatná Schediust, Fáyt, Szemerét, Thaisz Andrást, Dessewffyt, D. Takács Juditot, Ürményinét, Képlaky Vilmát (Szemerénét), Horvátot, Katonát, Kis Jánost, Döbrenteit, Kölcseyt, Kulcsárt, Teleki Ferenczet, Vitkovicsot, Berzsenyit, Guzmicsot, sőt magát Kazinczyt is, kiktől későbbben az Aurorában szintén vajmi kevés jelent meg. Az utódok egyik szent kötelessége, pártatlannak lenni oly dolgokban, melyekben a kortársak emberi voltak miatt nem lehettek azok!<sup>1</sup> S mit szóljunk Bánóczi következő helyéről: »Novemberben (1830) feljön Kisfaludy Sándor és Farkas Gábor Pestre. Látogatni jöttek tán a beteget.<sup>2</sup> Nem. Hanem azért jöttek, hátha örökölhettek. Hallván, hogy sok az adósság, csakhamar itt hagyják a haldoklót és sietnek haza.« —? A bátya és a sógor tehát azért látogatják meg a haldoklót, hogy hátha örökölhétnének! De hiszen a távolabbállók előtt sem volt az titok, hogy Károlytól legfeljebb egy csomó adósságot lehet örökölni, annál kevésbbé volt ismeretlen e szomorú tényállás a Kisfaludy-család főgazdája, Sándor előtt. Azonban lássuk erre vonatkozólag az érdekeltnek levelét: »Mikor elbúcsúztam tőle (Károlytól), nékem azt mondotta, hogy más napra Testamentumot fog csinálni. Azonban jobb lett volna vagyonnyát a fiscusnak által engedni, hadd vergődött volna az Creditoraival. Adóssága talán rámegegy 30 ezerre is; én pedig csak 5000 fját tudom még. Mind e mellett én tettem rendelést, mind tisztességes eltemettetése, mind jószágának birtokba vétele eránt a familia részére,« még pedig, a hogy alább kifejti, igen dicséretreméltó okokból. (1830. nov. 23.) Bánóczi tehát a romantikus Károlyról írván, maga sem igen maradt mentes a romanticizmustól. De nézzük egyébként is, mit állapíthatunk meg kétségtelenül a Sándor és Károly közti viszonyra vonatkozólag. Olvassuk csak azt a levelet, melyet Sándor, Károly öcscse érdekében 1810 ápr. 6. ajának ír: »Nem tudhatom ugyan, mi oka lehet annak, hogy Uram Atyám annyira neheztel rá; de én magam, a mennyire itt létemben (Budán) tapasztalhattam és az egész Világgal is bizonyítottam, hogy Károly nem csak nem rosszul, hanem megkülönböztetve jól és dicséretesen viseli magát. Jó viseletének legnagyobb bizonyossága az, hogy a főhadnagyságra 18-at praetereált. Én sajnálnám és a gyermeknek is nagy kárára lenne, ha ilyen viselete mellett Uram Atyám kegyelmét elvesztené.« 1816. szept. 11. is nagy részvétellel így nyilatkozik a kemény és kérlelhetetlen apának, Károlyt illetőleg: »Szegény szerencsétlenről azt sem tudgyuk, hol van, él-e, hal-e?« 1818-ban pedig arra kéri hajthatatlan apját, »ne tegyen külömbiséget gyermekei közt, kiknek mind az atyai szivre, mind az atyai birtokra egyforma, természetes és igazságos jussok vagyon és ismételve könyörög neki, hogy »Károlytól

<sup>1</sup> Mily tévesen, sőt pártosan és rosszakaratúlag ítéltek meg az őszülő Kisfaludy érdemes buzgólkodását a színügy körül az ő irigyei l. Váli Béla: A magy. színészet történetében 342—352. l.

<sup>2</sup> Kisfaludy Károlyt.

atyai kegyelmét egészen elfogni ne méltóztassék.« S ki ne dicsérné Kisfaludy Sándor azon lépését, ki maga is adósságokkal küzdött, hogy 400 frtnyi Marczibányi-díját kamat nélkül engedte át egy nem nagyon biztos jövőjű irodalmi vállalatnak, mikor ami tehetős uraink mitsem áldoztak irodalmunkra? Aztán meg az a szemrehányásképen hangoztatott »visszakérés« sem volt ám olyan önző czélzatú, mint fölhozták. Ime így ír Kisfaludy maga e tárgyban Horvát Istvánnak az átengedés alkalmából: »Midőn ezen Somma ismét visszakerül, vagy azon esetre, ha a most feltett szándék (az Auróra megindítása) dugába dőne, akkor azt innét, vagy készen lévő magam munkájának, vagy más elmémeknek kinyomtatására kívánom fordítani.« Neki a jutalommal tehát csak az a czélja volt — amint azt Teleky László grófhhoz 1820-ban intézett levelében is kifejezi, — hogy »amelly gyümölcsöt hazafiságom (hazafiságszülte költeményei) hozott, én ismét új hazafiságnak táplálására kívánom fordítani.« Avagy így szól az irigy és hírére féltékeny ember, mint a hogy ő ír öcscséről Gaal Györgynek (1820. nov. 6.)<sup>1</sup> 1830. febr. 3. »igen sajnálja szegény Károlyt«, midőn arról értesül, hogy beteg volt; febr. 19. pedig örömet fejezi ki, hogy, Károly már meggyógyult s örülnék, ha a kívánt privilegiumot (Széchenyi tervezett politikai lapjára: a Jelenkorra) megkapná. »Ugyanez év szept. 1. neheztelőleg írja János öcscsének, hogy »Károly már két levelemre nem felelt, azért már nem is írok neki. Sajnálkozva hallottam másoktól, hogy igen sokáig betegeskedett;« nov. 5. pedig »Károly, kinek már majd esztendő oltá nem vettem levelét, azt izente: ha csak egy szikra testvéri szeretetet érezk iránta, látogassam meg. Nemsokára tehát Pestre megyek Gáborral (a sógorral) egygyütt, csupán azért, hogy láthassam. Már két ízben is megijedtem miatta: mert két ízben már halálának hire futott itt ezen vidékben. (S mégsem ment Pestre — örökölni!) Igen meg kellett szegénynek romlani, hogy olly sokáig nem tud nyavalyáján sem az orvos, sem a természet segíteni.« Deczember 1. résztvevőleg így ír az elhúnytról: »Valóban siralmas volt sorsa szegénynek! Mindenét feláldozta, hogy magának jobb existenciát szerezzen; a midőn kívánsága két oldalról is beteljesedett, akkor hosszas haldoklással kelle szegénynek lelépni!« És hogy mennyit tett, fáradozott Károly hagyatékának rendezése körül és annak érdekében, hogy »nevé a Creditorok ne átkozzák,« kiderül ugyancsak ezen leveléből, meg az 1833. febr. 7, márcz. 4, 7-én és decz. 30. szintűgy az 1843. decz. 12-én keltekből. Mily szerető őszinteséggel szól róla Toldyhoz intézett (1833 ápr. 28.) levelében! És vajjon nem világos jele-e önzetlen szeretetének, hogy korábbi végrendeletében Károlyt és Jánost, mint a kiket fitestvérei közül legjobban szeretett, »általános örökösének nevezte ki.« Károlyon kívül, mint már érintettük, János öcscsét kedvelte főképen, a mit vele való sűrű levelezése is bizonyít. Szerette és becsülte derekas

<sup>1</sup> Mein Bruder Carl besitzt zwar unstreitig viel Genie, viel Phantasie, viel Erfindungsgeist, und wirklich sehr viel Theatereffect-Berechnungsgabe, aber seine flüchtig gebildete ungarische Sprache, die eben darum nicht ganz correct ist, lässt manches zu wünschen übrig.«

törekvéseért (huszárezredességig vitte), melyvel tiszteletet szerzett a Kisfaludy-névnek. De azért jobb szerette volna, ha magyar nőt választ vala feleségül s első felesége halála után nem is mulasztja el öcscsének szívére kötni, hogy ha újra meg talál nősülni, magyar nőt vegyen el. Örökhagyása alkalmával pedig föltételül köti ki, hogy gyermekeit magyar szellemben nevelje s jó magyarokat képezzen belőlük. Gyöngéden szerette még két hűgát: »a Béke Angyalát,« Trézsit, a jószívű és nemeslelkű Farkas Gábornét és Nánit, férjzett Mayernét. Mihály öcscsére azért volt legnagyobb neheztelese, mert pazar nőt vett feleségül, — úgy hogy jól lehet apjától legtöbbet örökölt, mégis állandóan pénzzavarral küzdött — és mert számos gyermekét sem nevelte úgy, mint a hogy Sándor a Kisfaludy-család érdekében kívánta és szerette volna. Sógorai közül a derék Farkashoz vonzódott jobban.

*Baráti viszonyai* közül<sup>1</sup> czélunknak megfelelőleg csak a Fáy Andrással, »a haza mindenesével« kötöttről akarunk néhány szóval megemlékezni. Ismeretségük kétségtelenül onnan datálódik, a mikor Pest vármegye Fáy tette meg Kisfaludy Károly hagyatékának gondnokává. 1833 elején írta Kisfaludy az első levelet ez ügyben Fáynak, de erről csak pusztá megemlékezésből van tudomásunk. A Kisfaludy-Fáy barátságról eddigelé csak az az egyetlen levél tett tanúbizonyságot, melyet Angyal Dávid, Kisfaludy Sándor minden munkáinak legújabb érdemes kiadója, a VIII. kt. 605—608. lapján közöl. Pedig hát ez a levél is bizonyítja, hogy Kisfaludy és Fáy közt a levélváltás nem tartozott épen a ritkaságok közé. Én jelen soraimmal kapcsolatban szerencsés vagyok még egy Fáyhoz intézett Kisfaludy-levelet közölhetni, melynek eredetijét a helybeli prem. r. kath. főgymnásium becses könyvtára őrzi.<sup>2</sup> E levél nemcsak mint Kisfaludy levele általában és mint a Kisfaludy-Fáy barátságot megvilágító adalék különösen — becses, hanem főleg azért is, mert Kisfaludy élete utolsó napjaira, melyekről az 1844. május 20-án Kossuthhoz intézett levelén túl vajmi keveset, mondhatni semmi biztosat nem tudunk, élénk fényt vet. De mielőtt a belőle meríthető új adatokat beszélnök meg, vessünk még előbb egy futólagos tekintetet Kisfaludy Sándor *egészségi állapotára*, a mióta megnősült.

Figyelemreméltó, hogy az első adat az erős mellű és edzett Kisfaludy betegségét illetőleg köhögésről értesít. Az insurrekció kezdetén már azt olvassuk nejéhez intézett levelében (1809 márcz. 23. Budán, Mátyás várában:) »Én most oly nagyokat köhögök, hogy a budai vár is megrendül köhögésemre.« Juliusban »egészsége jó«, a »sok lovaglás jót tesz« neki. De ugyanekkor halljuk már, hogy »Böösön az arany ér egyszer megijesztett; sok vér ment tőlem, de úgy vélem, hogy talán inkább egészségemre szolgált.« E kettős baj: a hurut és aranyeres bántalmak, melyekről itt röviden értesülünk, complicálva más bajokkal, újra,

<sup>1</sup> V. ö. e sorok írójától: Adalék a Mondolatpör keletkezésének történetéhez. Kisfaludy Sándor és Kazinczy viszonya egymáshoz. Irod. tört. Közl. IV. évf. 1. füz.

<sup>2</sup> Dr. Kolosváry Béla, derék kollegám volt oly szives e levélre figyelmeztetni s lemásolását megengedni. Fogadja érte e helyen is köszönetemet!

meg újra zaklatja költőnket s utóbb halálát is okozza. Augusztus 26. »félbeteg« érkezik Kis-Bérre. »Mihelyt Pápáról elindultam — úgymond — az úton a nagy köhikát és a most uralkodó dissenteriat teljes mértékben megkaptam.« De utóbbi bajából, mely akkor »annyira uralkodott, hogy szerte haltak bele az emberek, negyed nap alatt szerencsésen kigyógyult.« Október 8. »nagyon köhög, egyéb baja nincs;« s mikor a köhögés nem akar szünni, kopaszságát okolja s »haragjában parókat rendel magának Budáról« (okt. 11.); október végén is még egyre köhög, »sem Häusler, sem Eckstein orvossága nem használ.« A temérdek munka ez időben ismételtlen kedvetlenné s türelmetlenné teszi.<sup>1</sup> 1815 szeptemberében »hideglelése« akadályozza a levélírásban; 1820-ban pedig »másodsor életében gyötri az aranyér« s lehetetlenné teszi ő rá nézve, hogy a Marczibányi jutalmat személyesen átvegye. 1825-ben úgy ír Károlynak: »Július elején Füredre megyek, és ott leszek vagy két hétig; azután alkalmasint Pestre az operatio végett. Gugám most is egy állapotban vagyok.« Augusztus 8-án János öcscsének: »Én 3 hét óta már annyit szenvedek a csúszban, hogy életemet is meguntam. Még Füredn ábrázatomban és különösen orromban volt, hol azután rút sebekkel végződött, most pedig fogaimban van. Kínomban sokszor magamon kívül vagyok; és csak némelly enyhültebb Intervallumokban tehetek valamit. Tíz napja, hogy szobámból ki sem léptem.« 1830 elején »bizonyos Fog-Tincturát« kér Károlytól, mert »igen nagy szüksége vagyok« rá. Az 1831-iki kolera idején »egész házában csak maga maradt egészséges.« 1832 márcz. 30. megküldi János öcscsének »a legjobbnak talált Cholera Cseppeket és herbathét« és vizont elvárja tőle »az ígért Flastrom Recepptet daganata ellen.« 1833. januárjában »egyszerre tüdő és májgyulladás készült benne támadni. Azt gondoltam — így folytatja — hogy reggelt már nem érek. De kétszeri erős pióczázás csakugyan hamar segített rajtam, annyiból, hogy a bizonyos veszedelemből megmentett, minthogy a gyulladást elnyomta; de két egész hétig rettenetes kínokat szenvedtem a sok szegezés miatt. Ezen betegségemnek nagy oka volt ugyan a nagy Nátha és hurut, melyet Pesti útamban kaptam és hazajövetemben a hideg essőben történt meghűlésem.« Ez év márcziusában azzal vigasztalja János öcscsét, hogy »főfájásid minden bizonynyal az aranyértől erednek; familia nyavalya, mely bár inkább erszényünkben duzzadozna, mint sem Vérünkben« — saját-magáról pedig következőleg ír: »Én folyvást sokat szenvedek az erőszakos hurutokban és rhewmákban, melly azon idő óta gyötör, mióta arany erem folyoi megszűnt. Az általad tanácsolt flastrommal daganatomra rútúl megjártam: minekutánna majdnem 3 hónapig használtam, daganatom nem csak nem oszlott, hanem majdnem kétakkorára nőtt, annyira, hogy most már nem tudom mit csinállyak: mert most már folyvást fáj is, a mitől előbb mentt voltam.« 1834. februárjában a »náthahurut és rheumaticus hideglelés« az írásban akadályozza. Most hosszú ideig nem panaszodik

<sup>1</sup> 1810. márcz. 14. »Ich bin schon halbblind vom Lesen, und bald bucklich vom Schreiben.« Márcz. 31. »Ich arbeite übermässig Tag und Nacht, nur will mir der Geduldsfaden schon abreissen.«

rosszullétéről vagy betegségéről, míg végre 1843 április 10-én kelt, Fáy István grófhöz intézett levelében azt a helyet találjuk, melynek alapján Toldy Ferencz »egy szerencsétlen elesésből vett sérelemnek« tudja be Kisfaludy halálát. E nézetet, melyet irodalomtörténeti kézikönyveink terjesztettek, megdönti alább közlendő levelünk, Kisfaludynak utolsó ránk maradt levele. A kérdéses hely így szól: »Tavaly<sup>1</sup> egy szerencsétlen esésben egyszerre eltörtött térd- és vállcsomtomnak első téli fájdalmi miatt, karácsontól fogva szinte 3 hónapot kelle szobámban töltenem.« Toldy szerint tehát Kisfaludy 1842 végétől 1844. okt. 28-áig ezen elesés »séreleit« szenvedte, sőt végre áldozatául is esett volna. Toldy ezen okoskodásának azonban világosan ellene szól magának Kisfaludynak az a memoranduma, melyet az elesés után jó egy esztendővel<sup>2</sup> az insurrekció története érdekében Batthyányi Fülöp herczeghez intézett és a melyben világosan megmondja, hogy az óriási munkát kész örömmel magára vállalja »mert — jóllehet a 70 évet már túlhaladtam — erős, egészséges ember vagyok.«<sup>3</sup> Meg-megszállja ugyan már e helyütt is és még inkább az ugyanazon év május 20-án Kossuthhoz intézett levelében, az elmúlás, a halál gondolata, de ennek a hajlott kor, utóbbi esetben pedig egy újabban kiállott betegség és nem az elesés sérelmei voltak az oka. A kiállott betegségről következőleg értesít: »Múlt martius 10-kén, egy rögtön támadt hideg szélben Somlóra menvén, a hideg kilelt, minék következése erős nátha-hurut lett. Ezt fel sem vettem, mint oly téli vadász, ki ezelőtt téli napjaimat a legnagyobb hózivatarokban is erdőkben töltöttem. Nem kimélvén magamat, utóbb egész mérgével ütött ki bennem a halálos nyavalya, halálosnak mondom, mert az az egész vidékben epidemiává válván, sok ember veszté benne életét. Én 13 napig folyvást tartó lázban, egy kalán étel s egy mákszemnyi álom nélkül, csupán vízzel éltem. Most sem foghatom meg, miként állhatta ezt ki ennyi ideig egy embertest, kivált olly folytonos, erőszakos köhögés mellett, miben azonban erős mellem megtörött ugyan, de meg sem fájdult. Egy kis szegezés hozzá, hogy a bennem meggyült nyálkát ki nem vethetém, hát már nem élek. A crisis azonban, mellyen két év óta sínlődő egészségem most által ment, úgy hiszem, olly fergeteg volt bennem, mely tisztít, erősít és éltet, kivált ha finánciális állapotom megengedi, hogy Füreden, míg élek, két-három hetet tölthessek.« Szántszándékkal közöltem hosszabb részletet e levélből, hogy a közlemény rokonsága, sőt bizonyos fokig azonossága is kiderüljön az alább bemutatandó levéllel. De amit május 20-án még tisztító, erősítő és éltető fergetegnek nézett, azt egy hónappal utóbb a halálnál is gyötrőbbnek mondja. Hadd álljon itt a kérdéses levél:

Különösen tisztelt kedves Uram Öcsém!

Homo proponit; deus disponit; és rám nézve szörnyen büntetőleg tetszett disponálnia, annyira, hogy ha kiszenvedett halálos nyavalyám

<sup>1</sup> Tehát még 1842-ben.

<sup>2</sup> 1844. febr. 25.

<sup>3</sup> Az Angyalféle kiadás VIII. kt. 621. lapján.

(általam esmérve) a végegyészzettel, választásomra hagyatva, mérlegbe vettetik vala, — emez utolsót választottam volna, tudván, hogy ehhez már úgy sem messze állok . . .

Úgyan is már a tél kezdetén nátha lepett meg engem; de fel sem vettem. A náthahurut utóbb ezen vidékben halálos epidemiává válván, miben több több erős ember veszté életét, engem az úgynevezett Gripp, márczius végén olly dühösen ragadott meg, Somlóra tett útamban, hová borvevőt vártam, hol a »hideg nyomban kilelt«, s honnan nehéz betegen tértem haza, hogy élet halál között sinlődvé, több hetekig közelebb valék a halálhoz, mint az élethez. — 13 napig tartott Crisiben, mialatt szünet nélküli lázban, minden eledel, minden álom nélkül, már csak vég óram váratott, egyedül friss víz tarthatá még működésben az életgépeket.

E gyilkos nyavalyám lelkileg, testileg és anyagilag kizsákmányolta minden erőmet és tehetségemet annyira, hogy — ezen levelet is alig bírom összefüggésben megírni. Legkevesebbé feszített gondolkozás is kábaságot, főszédelgést okoz. Jární magam lábán még a szomszédba sem bírom: mert enni piczinyt, alunni most sem tudok szünni nem akaró kehén<sup>1</sup> miatt. Csak erős mellyemnek és tudómnak köszönhetem, hogy ezzel még küzdeni győzők. — Csak Füred gyógyíthat ki ezen arany érrel complicált nyavalyámból, ha erőm és módom lesz oda juthatni, mi azonban augusztus előtt alig fog megtörténni.

Hátra vettem minden oldalról, tenni fogok amit lehet, s mihelyt lehet.

Isten tartsa kedves Uram Öcsémet, és mentse illy lelket leverő, és testet kínzó bajjoktól! — Szives tisztelettel vagyok kedves

Uram Öcsémnek

Sümeghen Junius 20-kán 1844.

alázatos szolgája  
Kisfaludy Sándor.

Kisfaludynak ez utolsó levele — úgy hiszem — följogosít annak a kimondására, hogy Hímfynk hajlott korán felül annak a betegségnek lett áldozata, a mihez régóta inclinált: a hódító Napoleon seregei által a művelt Európába behurczolt orosz náthának<sup>2</sup> aranyérrel complicálva, vagy egy újra fölkapott régi szóval élve: egy elhanyagolt influenzának.

DEMEK GYŐZŐ.

### NÉPMESÉINK TÖRTÉNETÉHEZ.

Archaeologus és mythologus sok tekintetben hasonló feladatot végeznek. Mind a kettő előtt romok hevernek s ezek alapján kell hű képet rajzolni egyiknek egy elpusztult czivilizációról, a másiknak egy kihalt eszmevilágról. A kettő közül talán a mythologusnak nehezebb a feladata, mivel itt a gondolatvilág romjai nemcsak szét vannak szórva a nép

<sup>1</sup> Talán: kehém, keheségem helyett, ennek rövidített alakjaképen.

<sup>2</sup> Érdemesnek tartom itt a megemlítésre, hogy ugyanezen időtájt a világ-beutazta Chamisso német költő is Grippe-ben feküdt s e betegségét aztán egy költeményben meg is énekelte.

szólásmódjaiban, példabeszédeiben stb., de idő folytán jelentékeny átalakulást is állottak ki. Teendők annyiban is hasonlók egymáshoz, hogy legtöbbször mind a kettőnek aránylag kevés adat áll rendelkezésére, kevesebb mint a mennyinek alapján tárgyról hű képet alkothatna. Különösen áll ez az utóbbira nézve. Első feladat természetesen itt is az, hogy összegyűjtjük mindazt, a mi csak fenmaradt. Hogy van, a mit összegyűjtünk, bizonyosága az Ipolyi »Magyar Mythológiá«-ja, mely tagadhatatlan fogatkozásai mellett is mindig nagybecsű mű s gazdag anyaggyűjtemény marad. Mindenesetre hibája, hogy nem volt eléggé óvatos s adatai között sok van olyan, a melyen első tekintetre meglátszik, hogy a német vagy szláv mythológiából van jóhiszeműleg átvéve, de azért nem érdemelte meg azt a feledést, a mely osztályrészéül jutott.

Hogy Ipolyi műve a magyar mythologia anyagát korántsem merítette ki, arról Nagy Géza és Katona Lajos újabb bűvárlatai tesznek bizonyosságot. Hogy a gyűjtő eddig figyelemre alig méltatott helyeken is becses adatokat találhat, példa erre a Bornemisza Péter »Praedikációi«-ban talált ráolvasás, melyet Sebestyén Gyula közölt a Beöthy által szerkesztett Magyar Irodalomtörténetben.<sup>1</sup> Hasonló tárgyú műből vettük azon tündérekre vonatkozó adatokat is, melyeket itt közlünk.

*Verestói György* a múlt század egyik legnépszerűbb papja volt Erdélyben. Verseket is írt, a melyeket korában jónak tartottak. Tőle való többek között a Hadrian császárnak tulajdonított vers következő fordítása :

*»Szegény lelkecském, tünderecském, kedvesecském,  
Testem őrzője, nevelője, követője  
Jaj hová tűnsz el, hová mégy el, hová lész el?  
Sivatag hely az, puszta hely az,  
Nem örvendesz már, nem nevelsz már, oda vagy már.«<sup>2</sup>*

De különösen halotti orációit kedvelték; olyan nagy volt a híre, hogy harmadik vármegyéből is elmentek érte, kivált nagyobb »alkalmatosság« azaz temetés alkalmával. Széleskörű olvasottsággal rendelkezett, s beszédeit bőven ellátta citatumokkal, azonkívül érdekes történeteket is szőtt be, nem csupán a szent vagy classicus, hanem az újabbkori német és francia történetből, olykor-olykor a magyarból is, míg kortársai inkább a két előbbinél maradtak. Talán ebben rejlett nagy népszerűségének forrása is.

<sup>1</sup> II. köt. 487. l. (V. ö. M. Ny.-őr. II. 304. l.)

<sup>2</sup>  
Animula vagula, blandula,  
Hospes comesque corporis,  
Quae nunc abibis in loca  
Pallidula, rigida, nudula —  
Nec ut soles, dabis iocos?

A bőbeszédű nagyotmondásban pedig még kortársait is felülmondta.<sup>1</sup>

Kétségkívül legérdekesebb műve az, a melyből egy részt itt bemutattunk. Címe: „*Halotti oratio, mellyben . . . borbereki Alvinczi Krisztina asszonynek . . . utolsó tisztességét tett és a tündérországot kibeszéllette Verestói György . . . Kolozsvár 1733.*“

A belőle közölt részek a mellett, hogy bizonyítékul szolgálnak arra nézve, hogy a népmesék, regék s népdalok mily élénken éltek a magyar nép ajakán, egyszersmind arról is fogalmat nyújtanak, hogy a szószék részéről milynemű elítélés, hogy ne mondjuk üldözés tárgyai voltak még a múlt században is.

\*

» . . . Nyilván való dolog, és a bizonytalanságnak vakot vető koczkáján épen kívül tétetett igazság, hogy egyszer valaha mindnyájunknak elkelletik tűnnünk; minthogy mindnyájan Tündérek vagyunk és mindnyájan Tündér Országban lakunk. Vészitek-é észre, Szomorú Hallgatóim, hogy célja felé siető oratiom elől-járó-beszédemnek, mint jó Kalauznak útmutatása által a Tündér Országra leszállván, olyan tágas mezőre kapott, melyen előtte levő pályáját botlás nélkül kifuthatja és feltett céljára is dicséretesen elérkezhetik; minthogy a beszédre elég bőv és jeles materiát találhat magának a Tündér Országban. Szenvedjétek el azért, hogy mostan, midőn szemünk elől eltűnt néhai úri asszonyok, T. N. Borberek Alvinczi Kristina asszonyok utolsó tisztességét tészek, beszéljem ki előttetek a Tündér Országot. Nem kérek azon, hogy beszédemet jó kedvvel hallgassátok, mert már is jövődőlő vélekedésemmel gyanítom és sajdítom, hogy mostani Oratiom unalmas fog előtetek lenni; hacsak egy kevéssé tüntessétek magatokat, mintha beszédemet jókedvvel hallgatnátok, mert az én Tündéres Oratiom is csak tűnetni akarja magát egy kevéssé a Tündér Országról.

Tündérnek az olyan személyt és állatot szoktuk nevezni, a mely látható formában előttünk megjelenvén, vagy más ábrázatra magát hirtelen által változtatja, vagy előlünk egészen elmúlik, hogy azután azt semmi éles nézésünkkel meg ne láthassuk. Az első rendben illik ama Tündér Proteus avagy Vertumnus, a ki felől azt írják amaz igazat hamissal bészínő poéták, hogy az, mikor szintén kedve tartotta, magát által változtatta:

<sup>1</sup> Egyik beszédében ez a passzus fordul elő: »Sőt amaz egekig élesen fellátó nagyobb Lyceus is, Galilaeus Galilaei, a lynceusi vezetéknevezetét viselt olasz bölcsenek egyike, hosszú perspectivájával ebben a fényes napban (a W. Zsuzsánna házassági életében) maculát nem találhatott volna.«

. . . in miracula verum  
 Ignemque, horribilemque ferum, fluviumque liquentem.  
 Sok csuda formákba magát öltöztette:  
 Tűzzé lett, magáról ezt majd levetette,  
 Oktalan állatnak formáját felvette,  
 Azután nagy folyó-vízzé magát tette.

A második rendben illenek azok a személyek és állatok, a melyek látható formában előttünk megjelenvén, vagy egy, vagy másképen eltűnnek előlünk, és így mi reánk avagy csak egy darab ideig láthatatlannokká lesznek. Innen a magyaroknál, hogy más példával mostan ne éljek, a bujaságnak tűzével, mint valami Babilon lángjával, belől égő ember, ha szerelmesét maga előtt nem látja, azt tündéresnek szokta nevezni, és sokszor zabolátlan indúlatitól elragadtatván, ama szemtelen-ségnek művhelyében koholtatott versekkel meg is szokta siratni:

Tündéres vagy; mert nem látlak,  
 Ha látnálak, megfognálak, s a többi.<sup>1</sup>

Ezek szerint már a Tündér Országnak nevezeti alatt értek én olyan népet és sokaságot, melyben a mely személyek és állatok vagynak, azon-egy állandó formában mindvégig meg nem maradnak, hanem avagy csak legalább egyszer szokott formájokból eltűnnek. Itt azért az ország is tündéres, és a lakosok is tündéresek. Nem mondhatom én a Tündérországot sem monarchiának, mintha a Tündérország egy valami főtündérnek akaratjától függene, sem aristocratiának, mintha a Tündérországot valami válogatott tündérekből álló és az országnak kormányja mellett ülő tanácsai rend igazgatná, sem democratiának, mintha a Tündérországbán az igazgatásnak gyepőlőjét a tündéres köznép tartaná kezében; hanem inkább mondhatom autocratiának, melyben minden lakos a maga tündéres akaratja után jár, lévén ez ország, a mennyi lakos, annyi király és így a mennyi tündér lakos, annyi tündér király.

Nem hiszem, hogy egy nemzetben is volna annyi mese és szófia-beszéd a Tündér Országról, mint a magyarok között. Erről beszélnek a leányok a fonóban és a kalákában. Ama légászó és heverő inasok is, kik a hivalkodásnak piatzára kiülnek, ezzel csapják a legyet a szárokról: költvén hivalkodó elméjekkel tündér királyokat, tündér leányokat, sőt némelykor tündér paripákat is. De nem tudják, mit beszélnek; mert ők éretlen és nem egész vágású eszekkel a tündéreknak isteni bölcseséget és hatalmat tulajdonítanak: úgy tartván minden tündért, tanquam medium participationis deum inter et creaturas, mint félistent és féltéremtett-

<sup>1</sup> Kiadta Thaly K. »Régi magyar vitézi énekek« című művében.

állatot, a ki sem egészen nem Isten, sém egészen nem teremtett-állat, hanem rész szerint az isteni természetnek, rész szerint pedig a teremtett állatok tulajdonságainak részese és így az Istennél ugyan alább való, de a teremtett-állatoknál sokkal fellyebb való. Én pedig a tündérekben értem e látható világban lévő teremtett-állatokat, kiváltképen pedig az embereket, kiknek semmiben is isteni bölcseséget és hatalmat nem tulajdonítok: írván őket mind egyig a halandóságnak laistromába. És hogy ő nékiek avagy csak legalább egyszer szokott formájokból el kelletik tűnniek, azt ő benne nem virtusnak, hanem erőtlenségnek tartom: tudván azt, hogy ezt ő reájok hozta a halandóságnak elkerülhetetlen és kemény ércző módjára semmiben hajolni nem tudó törvénye.

Jól tudom, szomorú hallgatóim, ezt gondoljátok mostan magatokban: Bár csak szólana valamit ez az Orator Erdély-orzágról is; mint-hogy a közönséges példabeszéd szerint *Erdélyország; Tündérország*. Engedelmeskedem ebben is kívánságtoknak és rövideden előtökbe terjesztem, miben álljon Erdélyországnak tündéres volta. Igen goromba és seprejéőtől meg nem tisztúlt elmének mondanám én azt, mely a mesélő gyermekekkel együtt úgy gondolkodnék, mintha régenten Erdélyországban tulajdonképen való tündérek laktak volna, kik természetekre nézve fél-istenek és fél-teremtett-állatok lévén, ez országra is a tündér nevezetet reá ragasztották volna, holott kétség nélkül, minthogy Erdélyország nem sík mezőből és nem tér földből áll, hanem sokféle hegyek, völgyek és erdők között, csakhamar szemeink elől eltűnnek, azért neveztetett rész szerint Erdélyország Tündérországnak. Ehez járul az, hogy Erdélyországban is, mint más országokban, magokviselésre és sok rendbéli cselekedeteikre nézve az emberek igen tündéresek: hol egy, hol más állorezáját viselvén magokon a képmutatásnak. Egyszer az égen járó hold, a mint ezt a mese-mondó régiség emlékezetben hagyta, igen szépen kérte azonn a maga anyját, hogy csináltasson ő nékie egy öltöző-köntöst: ezt adván okúl, hogy ő megúnta már és szégyenli is tovább mezítelen járni. De az ő anyja ezt felelte nékie: Fiam! micsoda köntöst tudnék én tenéked csináltatni? Hiszem, te most egész vagy, most fél, most sarló forma, némelykor pedig eltűnvn szemeim elől, semmi vagy. Igen szépen illik ez a példa sok erdélyi tündéres emberekre, a kik hold módjára olyan változó természetűek, hogy sok utánnok való járásunkkal is alig találhasuk fel, micsoda köntöst kellessék szabnunk változó kedveknek. De egyszersmind Erdélyország Tündérország a sok nemzetségekre nézve is, melylyek eleitől fogva ez országban laktanak és egymásután ez országból el is tűntenek, minéműek valának a dacusok, gepidák, geták és mások:

származván ezeknek helyekbe először az oláhok, aztán a szászok, ismét nem sok idő múlva a székelyek, és végezetre a magyarok. Kiváltképen pedig Erdélyország Tündérország, mert itt is mint más országokban egyszer valaha minden embernek bé kellettük tünnie a koporsóba . . . »

DR. DÉZSI LAJOS.

RÉVAI MIKLÓS LEVELEI PAINTNER MIHÁLYHOZ.

— Ötödik közlemény. —

44.

Michaeli Suo Nicolaus Salutem et Felicitatem, Pacisque annunciatæ fructus dulcissimos.

Consternauit me nuper Soror tua, mihi forte obuiam facta, tristi de morbo tuo narratione. Nunc multum gratulor malum hoc vix vllum fuisse, quod inde conicio, quia in postremis tuis literis altum taces. Sororis anxietas, quam laudo, ex nimio in te affectu, de periculo grauiore tibi metuit. Sed saluus es, sisque, precor, perpetuo. Est mihi gratissima sincera tua gratulatio de obtenta honorifica mea quiete. Quo me solaris, et hoc iucundum mihi est. Risi tamen, quod ipsa Prouidentia gubernatrice cautum esse pulcre memoraueris, ne vnquam pinguescerem cum pinguioris Mineruæ filiis. Sed quid te sic abiicis, vt ne tuam quidem tenuitatem exspectam esse velis? Tu vero, si non tenuior, ac delicatior esses, possesne adeo irritari sonantiore ac numerosiore illo Bruto, vt hoc et meis carminibus flagellandum vrgeres? Me certe superas, qui iam ad omnia torpeo. Nec mirum. Mea enim illa tenuitas, quam vos duo Infulati, alter philosophando, alter iocando, tolerabiliorem vultis facere, nimia sua diuturnitate iam in ipsam ariditatem degenerat. Pinguescere quidem non cupio; quod in obesitate multa insint incommoda. Sed me iam taedet et multæ meæ tenuitatis, cuius pertinacia iam totus areo. Mediocritatem, tot meis fatigiis debitam, iure petii: quam tamen mihi denegatam, permittente quidem Deo, sed aperta nonnullorum malitia, non possum non acerbe ferre. Multa fiunt permittente Deo, quæ tamen propterea culpa non carent, sed imputantur rigide, igne etiam æterno cremantur. Verum in his mea vtique lex est, quam mihi cum Horatio occinis: leuius fit patientia, quiquid corrigere est nefas. Deinde et illud sacrum: in patientia possidebitis animas vestras. Hoc tamen ipsum, pati, cohibere animum dolentem, cum lucta fit, quæ sola tollit illam mentis plenam serenitatem, quam scis vel Ouidio canente requiri ad carmina. Carmina proueniunt animo diducta sereno. Bene praemetuebas, et herulorum cura, iterum assumpta, me nouis incommodis inuoluendum. In quo illud mihi acerbissimum est, quod omnes molestias, quas deorandas habeo non modicas, pro beneficio debeam reputare. Expertus iam saepe Benignos Excelsi Consilii Fauores, futuram praevidi, qua diu vexor rei meæ protelationem, praesertim pensionis, etsi Altissimo iam Loco decre-